

Asta Balčiūnienė – humanitarinių mokslų daktarė, docentė, Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos katedros vyresnioji mokslo darbuotoja
Moksliniai interesai: geolingvistika, etnolingvistika, morfologija

El. paštas: asta.balciuniene@ku.lt

Asta Balčiūnienė – PhD, Associate Professor, Senior Researcher at the Department of Philology of the Faculty of Social Sciences and Humanities, Klaipėda University
Research interests: geolinguistics, ethnolinguistics, morphology
E-mail: asta.balciuniene@ku.lt

Lina Petrošienė – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Socialinių ir humanitarinių mokslų fakulteto Filologijos katedros profesorė, vyriausioji mokslo darbuotoja
Moksliniai interesai: Mažosios Lietuvos ir Žemaitijos kultūra, etninis ir kultūrinis tapatumas, muzika

El. paštas: lina.petrosiene@ku.lt

Lina Petrošienė – PhD in Humanities, Professor, Senior Researcher at the Department of Philology of the Faculty of Social Sciences and Humanities, Klaipėda University
Research interests: Culture of Lithuania Minor and Samogitia, ethnic and cultural identity, music
E-mail: lina.petrosiene@ku.lt

Asta Balčiūnienė

Lina Petrošienė

Klaipėdos universitetas

STEREOTIPINĖS ŽYDŲ YPATYBĖS ŽEMAIČIŲ TARMĖS TEKSTUOSE

Anotacija

Iki XX a. vidurio Žemaitijoje žydai buvo gausiausia ir ekonomiškai bei kultūriškai reikšminga kitataučių diaspora, su kuria žemaičiai turėjo glaudžių kontaktų. Straipsnyje etnolingvistiniu aspektu analizuojamos žydų stereotipinės ypatybės žemaičių tarmės tekstuose. Šių ypatybių analizė suteikia žinių apie vertinamąją tautą iš vertinančiosios tautos perspektyvos. Tiriant stereotipinius vaizdinius apie žydus, laikomasi nuomonės, kad juos sudaro specifinis tam tikrų bendrų ypatybių ir bruožų rinkinys, apie kurį išsamesnę informaciją gali suteikti kalbinės raiškos analizė. Tyrimas atskleidė, kad žydų etninis stereotipas žemaičių tarmės tekstuose yra gana pozityvus.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: etnolingvistika, etninis stereotipas, dainuojamoji tautosaka, žemaičiai, žydai.

Abstract

Before the mid-20th century, the Jews in Žemaitija were the most numerous and economically and culturally significant minority, with close contacts with the Žemaitijans. The paper focuses on the stereotypical characteristics of Jews as reflected in Žemaitijan dialect texts from an ethnolinguistic point of view. The analysis of these characteristics provides knowledge about the evaluated nation from the perspective of the evaluating nation. The research into stereotypical images of Jews rests on the view that they consist of a specific set of certain common characteristics and traits, and an analysis of linguistic expression provides more detailed information about them. The research has revealed that the ethnic stereotype of Jewish people in Žemaitijan dialect texts is quite positive.

KEY WORDS: ethnolinguistics, ethnic stereotype, folk songs, Žemaitijans, Jews.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v28i0.2228>

Vienos tautos požiūris į kitą yra svarbus veiksnys, užtikrinantis sėkmingą arba nesėkmingą jų tarpusavio komunikaciją, ypač todėl, kad pasaulyje yra nemažai valstybių, kurių piliečiai priklauso skirtingoms etninėms grupėms. Nors šiuolaikinėse Vakarų visuomenėse vyrauja demokratiniai principai, dominuojančiose grupėse į etnines mažumas išlieka skirtingi požiūriai (Kasatkina, Leončikas 2003, 26–27). Etninių grupių santykiai gali būti problemiški¹, neretai tai yra tiesiogiai susiję ir su etniniais stereotipais, kurie gali būti netikslūs, paremti emocijomis ar išankstinėmis nuostatomis, neigiama patirtimi. Etninių stereotipų tyrimų aktualumą pastaraisiais metais rodo ne tik jų gausa, bet ir tai, kad šia tema domisi įvairių sričių mokslininkai, taikomi įvairūs tyrimo metodai bei prieigos. Iš jų minėtini psichologijos (Yip 2016, 38–46; Antinienė, Lekavičienė 2016, 151–160), etnolingvistikos (Goldberg–Mulkiewicz 1999, 353–362; Lukošūtė 2012, 160–166; Belova 2018, 160–213; Bartmiński 2007; Belova, Petruchin 2008 ir kt.), kognityvinės lingvistikos (Papaurėlytė–Klovienė 2010) ar psicholingvistikos (Armstrong 1996; Кобозева 1995 ir kt.) tyrimai.

Nors minėtuose darbuose analizuojami įvairių tautų stereotipai, tačiau nemažoje jų dalyje didelis dėmesys skiriamas žydų stereotipinių vaizdinių analizei, nes ši diaspora iki XX a. vidurio buvo gana gausiai paplitusi įvairiose šalyse. Pasak Laimos Anglickienės, šios etninės grupės „religijos, gyvenimo būdo, tam tikro luomo, antropologinio tipo kitoniškumas ir ypač bendruomenių uždarmas buvo pastebėtas kiekvienoje valstybėje, kur jie įsikurdavo“ (Anglickienė 2007, 447). Šie aspektai lėmė, kad žydų stereotipinės ypatybės įsitvirtino ne tik daugelio Europos tautų kasdieniame gyvenime, bet ir tautosakoje. Todėl įvairių šalių etnolingvistai ir etnologai gilinasi į žydų stereotipinių ypatybių raišką rusų, lenkų ir kitų slavų (Белова, Петрухин 2008; Белова 2018, 160–213; Cała 1992;

¹ Lietuvoje diskursas apie lietuvių ir žydų tautų santykius iki šiol yra gyvas ir daugiaplanis. Pastebima tendencija žydų ir lietuvių santykių aptarimą susiaurinti, daug dėmesio skiriant antisemitizmo ir Holokausto klausimams. Lietuvių ir žydų santykius per įvairias prizmes tyrinėja istorikai (Vareikis 2000, 27–50; Buchaveckas 2009, 33–49; Vitkus 2010, 275–308 ir kt.)

Goldberg-Mulkiewicz 1999, 353–362 ir kt.), lietuvių (Anglickienė 2003, 41–54; Lukošūtė 2012, 160–166; Beresnevičiūtė, Nausėdienė 1999, 67–78; Frėjutė-Rakauskienė 2009, 19–44; Anglickienė 1996; 2003; 2004; 2006; 2011; Laurina-vičiūtė-Petrošienė 2015 ir kt.) kultūrose.

Žydo įvaizdis lietuvių kultūroje gana išsamiai tyrinėtas, tačiau žemaičių požiūris į šios tautos atstovus etnolingvistiniu aspektu plačiau neanalizuotas, nors Žemaitijos regiono² istorinis ir kultūrinis savitumas yra akcentuojamas (Kalnius 2007, 15–31). Šiame straipsnyje siekiama atskleisti kuo mažiau apibendrintą žydų stereotipinių ypatybių vaizdą, fiksuojamą žemaičių tekstuose. Tiriama tiek tautosakinė medžiaga, nes kai kurie kitataučių vertinimo aspektai gali būti „užsikonservavę“ liaudies atmintyje, tiek sakytinis³ diskursas. Straipsnyje analizuojami 1992–2015 m. dialektologinių-tautosakinių ekspedicijų metu Žemaitijoje įrašyti publikuoti ir nepublikuoti tarminiai tekstai ir dainuojamoji tautosaka (iš viso 40 sakytinių ir 20 dainų tekstų), kuriuose atsispindi žemaičių požiūris į žydus. Tiriamieji tekstai yra publikuoti leidiniuose arba saugomi Lietuvos mokslo institucijų archyvuose. Daugiausia tarminių pasakojimų ir dainų tekstų įrašyta šiaurės žemaičių patarmės teritorijoje (Mažeikių, Skuodo, Kretingos, Telšių, Plungės ir dalis Klaipėdos r.), mažiau tekstų iš pietų žemaičių patarmės ploto (Šilalės, Kelmės, Varnių r.). Vakarų žemaičių tarminiai tekstai netiriami, nes nemaža dalis šios tarminės teritorijos priklauso Mažosios Lietuvos regionui, kurio istorinės ir sociokultūrinės realijos turi nemažą svarbių skirtumų nuo Žemaitijos regiono.

Toks tyrimo objekto pasirinkimas susijęs ir su šiomis priežastimis: a) žydų įvaizdis ypač dažnai fiksuojamas žemaičių Užgavėnių papročiuose ir dainose; b) iki XX a. vid. Telšiai, Kretinga ir kt. Žemaitijos miestai ir miesteliai buvo žydų sociokultūriniai ir ekonominiai centrai⁴, jų diaspora Žemaitijoje buvo gana

² Lietuvoje yra penki etnografiniai regionai, pasižymintys istoriškai susiformavusiais kultūriniais ypatumais: Aukštaitija, Dzūkija (Dainava), Suvalkija (Sūduva), Mažoji Lietuva ir Žemaitija (EKG). Šis etnografinis skirstymas remiasi ne tik kalbiniu, bet ir kitais kultūros plačiąja prasme aspektais (aprangos, maisto, folkloro tradicijos). Nors šiame straipsnyje remiamasi žemaičių tarmės medžiaga, tačiau tyrime svarbūs ne tik lingvistiniai, bet ir estralingvistiniai aspektai, todėl Žemaitija šiame tyrime suprantama kaip etnografinis regionas.

³ Tiriami nepublikuoti (archyvuose saugomi tarminiai įrašai) ir publikuoti tarminiai tekstai, fiksuojantys žydų tautos atstovų vertinimą (Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007, 216; ŠŽK 2020, 157, PŽV 2017, 98–100).

⁴ Tiriant žydų etninius stereotipus, regioninio aspekto svarbą akcentuoja Goldberg-Mulkiewicz. Ji atskleidžia kultūrinius žydų skirtumus atskiruose Lenkijos regionuose XIX–XX a. pirmojoje pusėje (Goldberg-Mulkiewicz 1999, 353–362). Rusų etnolingvistė O. Belova teigia, kad išnykus vienai ar kitai etnokonfesinei bendruomenei, „kito / svetimo“ įvaizdis praranda savo regionines charakteristikas ir tampa vis labiau apibendrintas, išsaugantis tik pačius bendriausius (universaliausius) bruožus, liaudies sampratoje priskiriamus „svetimajam“ („при исчезновении того или иного этноконфессионального сообщества образ чужого теряет

didelė, todėl tekstuose gali būti paliudyti tam tikri žydų ir žemaičių bendravimo aspektai; c) kaip rodo istoriniai tyrinėjimai, kai kurie XIX a. žymūs lietuvių kultūros autoritetai (S. Daukantas, M. Valančius) savo darbuose reiškė gana atvirą žydų kritiką (plačiau žr. Vareikis 2000, 34–35), todėl tekstų analizė svarbi nuostatant, ar neigiamas šios tautos stereotipiškumas dominuoja ir tiriamojoje medžiagoje.

Teorinės nuostatos

Stereotipų⁵, kurie apibrėžiami gana įvairiai⁶, tyrimus inspiravo sociologijos mokslo metodinė prieiga, iš kurios išsivystė atskira etninių⁷ stereotipų tyrimų sritis, kuria remiasi ir etnolingvistikos specialistai. Lingvistiniam stereotipo tyrimui ypač svarbūs tokie aspektai kaip stereotipas ir jo kalbinis ženklas, stereotipas ir kognityvinė semantika, kognityvinė stereotipo struktūra ir kalbinės realybės konceptualizavimo būdai (Panasiuk 1998, 90; Bartmiński, Panasiuk 2001, 374–377). Tokio pobūdžio tyrimai gali pateikti išsamesnį etninių stereotipų paveikslą, nes, pasak Aloyzo Gudavičiaus, „kalboje, kaip vienoje iš galimų aplinkos interpretacijų, tam tikru būdu atsispindi kalbančiųjų požiūris į aplinką“ (Gudavičius 2000, 41). Pastaraisiais metais gana reikšminga ne tik kalbai, bet ir kultūrai tapo etninio stereotipo samprata, kai koncentruojant dėmesį į kalbinius ir mentalinius stereotipus, formuojančius nacionalinių kultūrų „vaizdinį“ ir veikiančius kaip etnokultūrinis identifikatorius, atskleidžiami kalbinių ir ekstrakalbinių stereotipų ryšiai (Tolstaia 1998, 99–104). Šiame straipsnyje taip pat laikomasi nuostatos, kad kalbinių duomenų tyrimo negalima atsieti nuo istorinių, ekonominių ir kitų veiksmų.

свои региональные характеристики, становясь всё более обобщенным и сохраняя только самые общие (универсальные) черты, приписываемые чужаку народным сознанием“ (Belova 2018, 171).

⁵ *Stereotipo* terminą vienas iš pirmųjų pavartojo W. Lippmannas veikale „Public Opinion“ 1922 m. Šiame tyrime stereotipas buvo suvokiamas kaip vaizdinys mūsų sąmonėje (*the pictures in our heads*) (Lippmann 1922).

⁶ Antroji sąvokos *stereotipas* reikšmė yra „visuomenės sąmonėje funkcionuojantis supaprastintas, schematizuotas, emociškai nuspalvintas kokio nors objekto vaizdinys“ (TŽŽ).

⁷ *Etninio stereotipo* terminas turi lietuviškąjį variantą *tautinis stereotipas* (Antinienė, Lekavičienė 2016, 151–160). Šiame straipsnyje vartojamas *etninio stereotipo* terminas. Psichologijos tyrimuose *etninio stereotipo* sąvoka buvo kritikuota kaip perteklinė, nes šio stereotipo struktūra ir modelis nėra unikalūs ir todėl nesiskiria nuo bet kokio stereotipo (Taylor, Aboud 1973 ir kt.), tačiau dabartiniuose psichologijos, sociologijos ir etnolingvistikos tyrimuose yra visiškai įsitvirtinusi ir plačiai vartojama. Taip pat problemiška ir terminų *kultūrinis*, *etninis* ir *etnokultūrinis stereotipas* vartoseną, nes ne visada paprasta juos atiboti. Šiame straipsnyje laikomasi nuostatos, kad *kultūrinis stereotipas* yra platesnė sąvoka, galinti apimti ir *etninio stereotipo* sąvoką, todėl šio tyrimo specifiką labiau atskleidžia siauresnės reikšmės terminas *etninis stereotipas*.

Straipsnyje analizuojant stereotipines žydų ypatybes, susijusias su „savo“ ir „kito / kitokio / svetimo“ įvaizdžiu, etninis stereotipas suvokiamas ne tik kaip kalboje fiksuojamas „kito / kitokio / svetimo“ vertinamasis vaizdinys (nominaciniai modeliai ir pan.), bet ir kaip reikšmingas pasaulėvaizdžio konceptas.

Su stereotipizacijos procesu tiesiogiai susijęs ir kitataučio charakteris, kuris suprantamas „ne kaip vien tik tai tautai būdingų ir išskirtinių bruožų sanakaupa, bet kaip specifinis tam tikrų bendrų visiems žmonėms savybių rinkinys“ (Papaurėlytė-Klovienė 2010, 2). Be to, straipsnyje tiriamos ir kitos stereotipinės ypatybės (biologinės, pvz., išvaizda; socialinės ir kultūrinės), nes kitataučių stereotipai paprastai susiję ne tik su jų charakterio ypatybėmis. Nustatant stereotipines žydų ypatybes, tiriami žydų etnonimų kalbinės raiškos aspektai, žydus apibūdinantys ar patikslinantys žodžiai ar jų junginiai, atskleidžiantys kognityvinę semantiką. Kitaip tariant, kalbos turinys neatsiejamas nuo sąmonės arba mąstymo turinio.

Šiame tyrime analizuojamos ne tik stereotipinės žydų ypatybės, bet ir siekiama atskleisti jų vertinimą, kuris nustatomas remiantis nuostata, kad reiškinio vertinimą galima įžvelgti pačiame jo pavadinime (pvz., *despotas*), jo apibūdinime (pvz., *geras*, *blogas*), sintaksinėje konstrukcijoje ir pan. (Gudavičius 2000, 119–146). Šiuolaikiniai stereotipų tyrinėtojai akcentuoja, kad stereotipai kaip kultūros bei socializacijos rezultatas gali būti įvairūs: tikslūs ir netikslūs, pozityvūs ir negatyvūs, taip pat neutralūs (Myers 2008). Etninių stereotipų emocinį aspektą akcentuoja daugelis etnolingvistų, pabrėždami neigiamų etninių stereotipų dominavimą („stereotypes go hand-in-hand with negative emotions“) (Łaskiewicz 2017, 161), tačiau neatmesdami ir neutralių stereotipų egzistavimo (Łaskiewicz 2017, 166; Krawiec 2012, 54–55). Remiantis nuomone, kad etniniai stereotipai gali būti teigiami, neutralūs ir neigiami, straipsnyje analizuojama, kokiam šios skalės tipui gali būti skirtinos tekstuose nustatytos stereotipinės žydų ypatybės. Iš esmės etninių stereotipų pobūdis, susijęs su kitataučių vertinimu, gali remtis dvejopu įvardijimu: emociniu ir racionaliuoju. Emocinis įvardijimas, išreikštas teigiamos ar neigiamos semantikos leksemomis ar jų junginiu, koreliuoja su teigiamu ir neigiamu vertinimu (teigiama ir neigiama stereotipizacija). Racionalusis įvardijimas sietinas su neutraliu vertinimu (neutraliąja stereotipizacija).

Nustatant stereotipines ypatybes, kreipiamas dėmesys ir į dažnumo kriterijų, t. y. konkrečiam individui priskiriamas bruožas laikomas tai tautai būdingu bruožu (stereotipiniu) tik jam pasikartojant. Kitaip tariant, tik dažnai tiriamuosiuose tekstuose fiksuojami žydų bruožai ar ypatybės yra laikomi stereotipiniais, nes pasikartojimas pagrindžia jų įsitvirtinimą daugelio žemaičių sąmonėje. Taip pat šiame tyrime atsižvelgiama ir į etnocentrizmo⁸ aspektą. Požiūrį į kitų etni-

⁸ „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ etnocentrizmas apibrėžiamas kaip „kitų kultūrų ar visuomenių vertinimas, remiantis tik savo kultūros, visuomenės kriterijais. Jam būdingas polinkis

nių grupių atstovus paprastai lemia universalus bendrakultūris etnocentrizmo reiškiny, kai „savos“ tradicijos, religija, papročiai ir kalba yra laikomi tikrais, „teisingais“ ir „teisiais“.

Šiame tyrime taip pat atsižvelgiama ir į kai kurių tyrinėtojų teiginį, kad etniniai stereotipai nėra tikslūs, nes daliai žmonių trūksta tiesioginio bendravimo su kitų tautų atstovais patirties, vadinasi, jie remiasi tikrovės neatitinkančia informacija apie kitataučius. Pripažįstant, kad etniniai stereotipai atspindi tik tam tikrą apibendrintą etninio ir / ar konfesinio kaimyno įvaizdį, jį supaprastindami ir apibendrindami, laikomasi nuostatos, kad remiantis etnolingvistine tyrimo prieiga gali būti atskleistos tik žemaičių požiūrio į žydus tendencijos. Dėl šios priežasties pasirinkta kokybinės analizės metodika, grindžiama interpretacine tyrimo logika.

Tiriamieji tekstai analizuojami aptariant kalbinės raiškos ypatumus (analizuojami struktūriniai ir semantiniai duomenys, pvz., etnonimų ir juos apibūdinančių leksemų semantikos ypatumai, atsižvelgiama į etnonimų darybą ir pan.). Siekiant atskleisti kalbinių ir nekalbinių (istorinių, socioekonominių ir kt.) duomenų ryšius, atskirai analizuojama, kokios žydų stereotipinės ypatybės būdingos atskiriems etnocentrinio pobūdžio kontekstams, kurie svarbūs nustatant tikslesnes stereotipizacijos tendencijas. Šie kontekstai yra tokie: gyvenimo būdas (siaurąja gyvenamosios vietos prasme – kaimas / miestas); pilietiškumas (Lietuvos pilietis, savas / svetimas); kaimynystė; turtinė padėtis; profesija ar užsiėmimas; religija ir tradicijos; kalba; elgsena; asmeninės savybės; išvaizda; mityba. Tiriant tekstus, pasirodė svarbi Holokausto tematika, todėl skiriamas ir Holokausto kontekstas.

Žydo stereotipinių ypatybių raiška Žemaitijos Užgavėnių dainose

XIX–XXI a. Lietuvoje užrašytuose tautosakos tekstuose dažniausiai minimi kitataučiai yra žydai ir romai, rečiau vokiečiai, slavų tautos, švedai, prancūzai, latviai, vengrai, totoriai ir labai retai kitos tautos (Anglickienė 2006, 110). Populiariausi kitataučiai – žydai – yra ir gerai žinomi Užgavėnių bei kitų žiemos švenčių karnavalinių vaikštynių bei dainų personažai. Žemaitijoje visas persirengėlių būrys vadintas „žydukais“, jų eitynės – „ėjimu žydais“ (arba „ubagais“). Per Užgavėnės Lietuvoje persirengdavo ir „vengrais daktarais“ bei „vokiečiais“, tačiau šie personažai „nedainingi“, jie dažniausiai sakydavo žodinius tekstus.

Antropomorfiniai Užgavėnių personažai, tarp jų ir kitataučius vaizduojančios kaukės, bei tautosaka gana išsamiai gvildenti Arūno Vaicekausko (Vaicekaskas 2005), L. Anglickienės (Anglickienė 1996; 2003; 2004; 2007), Liberto Klim-

grupę, kuriai priklauso, vertinti geriau nei kitas“ (VLEa); plačiau apie šią sąvoką žr. Bizumic, Duckitt, Popadic, Dru, Krauss 2009, 871–899.

kos (Klimka 2009), Stasio Skrodenio (Skrodenis 2009), Edmundos Vengrytės-Janavičienės (Vengrytė-Janavičienė 2004), Linos Laurinavičiūtės-Petrošienės (Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015) darbuose. Aptarti kitataučių vaizdavimo kalendorinėse ir kitose lietuvių šventėse probleminiai aspektai (Anglickienė 2011) bei Holokausto tema lietuvių folklore (Daugirdaitė 2009). Vyrauja mintis, kad kitataučių paveikslai lietuvių folklore yra „svetimųjų / kitų“ matymas per savąją pasaulio suvokimo prizmę. Tai natūralus žmonių mąstymo ir elgsenos modelis, kuris iš esmės nėra vien antagonistinis. Žydų (kaip ir kitų Lietuvoje gyvenusių kitataučių) socialiniai, kultūriniai, religiniai skirtumai nuo lietuvių yra maksimalūs, todėl būdavo ypač pastebimi ir sulaukdavo įvairių reakcijų.

Prieštaringas požiūris į lietuvių Užgavėnių papročiuose figūruojantį „žydo“ personažą skatina dar kartą gilintis į per Užgavėnės Žemaitijoje dainuotų dainų tekstus⁹, kuriuose minimi žydų bruožai, ilgainiui tapę etniniu stereotipu. Tiriamos dainos užrašytos Žemaitijoje, todėl laikomasi nuostatos, kad jose užfiksuotos žydų stereotipinės ypatybės atspindi žemaičių požiūrį į žydus. Nors dainų tyrėjams gerai žinoma, kad realybė tautosakoje vaizduojama fragmentiškai ir hiperbolizuotai, tačiau neatmestina prielaida, kad tokio pobūdžio tekstai gali liudyti ir verbalizuotas nuostatas, kurių sakytiniame ne tautosakos diskurse nėra.

Ne tik Žemaitijoje, bet ir visoje Lietuvoje labiausiai paplitusi Užgavėnių skanduotė-daina „Mes, žydukai Lietuvos“¹⁰.

*Mes, žydukai Lietuvos,
norim blynų ir kavos.
Jeigu blynai nemaišyti,
prašom pinigų skaityti.*

Etnonimą apibūdinantis žodis *Lietuvos* reiškia priklausomybę, todėl čia gana aiškiai deklaruojama, kad žydas – Lietuvos pilietis: *Mes, žydukai Lietuvos*. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad XX a. pabaigoje atsiradęs šis dainos variantas rodo polinkį neutralizuoti skirtį „savas / svetimas“ ir vertinti žydus kaip tos pačios valstybės piliečius.

Žemaitijoje užrašytose dainose dažniausiai minimos konkrečios Žemaitijos vietovės, kuriose drauge gyveno žemaičiai ir žydai: „Mes, žydeliai iš Leckavos / Renavo / Rietavo / Sedos“ ir pan.

⁹ Dainų tekstų rašyba nekeičiama, paliekama tokia, kaip užrašyta šaltiniuose.

¹⁰ Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių liaudies dainų kataloge vienintelė Užgavėnių persirengėlių dainų grupė, kuri priskiriama kalendorinėms dainoms. Plačiau apie Užgavėnių dainų žanro klausimą žr. Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015, 42–45, 87–89.

*Aš židielis iš Leckavas,
Nuoriu blīnu i kakavas.
Aš židielis iš Seduos,
Nuoriu blīnu i kavuos.
Vuo je blīnā nemaišiti,
Prašum pinigų skaitīti* (ŽKT 2010, 34).

Kituose šio ketureilio variantuose minimi vietovardžiai *Maskva*, *Poltava* galėtų reikšti Užgavėnėse įprastus ir būtinus iš toli atvykusius „svetimuosius“. Vadinasi, galima daryti prielaidą, kad vienuose dainos variantuose pabrėžiamas žydų svetimumas, o kituose jie suvokiami kaip savi tos pačios tėvynės / vietovės gyventojai.

Šioje ir daugelyje kitų dainų fiksuojamas etnonimo *žydas* deminutyvinis priesagos *-uk-* vedinys *žydukai*, kurio priesaga žymi mažumą¹¹. Ši darybinė reikšmė dabartiniu metu gali būti siejama ne tik su bet kokio Užgavėnių personažo įvardijimu, bet ir su „persirengėlio“ vaiko personažu, nes nuo XX a. pabaigos šią dainą dažniausiai dainuoja vaikai ir jaunimas. „Žydų“ mandagumą išreiškia suprieveiksmėjęs žodis *prašom*. Taigi šiame populiariame ketureilyje vertinama žydų tautos atstovų elgsena ir pilietiškumas. Jie yra *malonūs*, *mandagūs* ir *savi* tos pačios tėvynės / regiono bendruomenės gyventojai, tačiau gali būti vertinami ir kaip „svetimieji“ – kitos tautos (džn. slavų) atstovai. Taip pat dainoje galima užčiuopti ir profesijos / užsiėmimo kontekste išryškėjusį šios tautos verslumą¹², kuris atskleidžiamas blynų, kavos, pinigų prašymu.

Profesijos ar užsiėmimo kontekste *prekybininko* įvaizdis fiksuojamas nemažoje dalyje dainų. Dainos fragmente *Kad aš juojau par Lėipuoję, nosėpėrkau vuožė kuoję. / Riks, ciks, ciks, ciks, raks, spaks, spaks, spaks, niu, niu, niū* (ŽKT 2010, 33) žydams priskiriamą verslumo ypatybę atskleidžia būtojo kartinio laiko tiesioginės nuosakos sangrąžinis veiksmazodis *nusipirkau*. Mobilumą¹³, būdingą daugelyje Europos valstybių gyvenusiems žydams, liudija vietovardis *Liepoja*,

¹¹ Lietuvių kalboje šios priesagos vediniai „paprastai žymi mažumą arba malonumą“ (DLKG 1994, 90). Žemaičių tarmėje šios priesagos vediniai taip pat vartojami šiomis reikšmėmis, ypač mažybiniuose priesagos *-(i)ukas* vediniai paplitę pietų žemaičių raseiniškių patarmėje (LKTCh 2004, 211).

¹² Žydų tautai būdingą mobilumą, ypač susijusį su prekybininkais, ir verslumą aprašė Olga Goldberg-Mulkiewicz. Ji analizavo žydų bendruomenių gyvenimo ypatumus Lenkijoje iki Antrojo pasaulinio karo ir nustatė, kad žydams buvo būdingas „stiprus individualus mobilumas“ (*silna mobilność indywidualna*), sietinas ir su keliaujančiais pirkkliais. „Keliavo ir pirkkliai – labai išvystytas sluoksnis žydų bendruomenėse, ieškodami naujų verslo kontaktų“ (*Wędrowali także kupcy – silnie rozwinięta warstwa w społecznościach żydowskich – w poszukiwaniu nowych kontaktów handlowych*) (Goldberg-Mulkiewicz 1999, 357).

¹³ Žr. 12 išnašą.

nurodantis vietą, į kurią žydai prekybos tikslais keliaudavo. Jokios prasmingos reikšmės neturintis garsažodžių priedainis *Riks, ciks, ciks, ciks, raks, spaks, spaks, spaks, niu, niu, niū* gali būti interpretuojamas kaip noras pamėgdžioti nesuprantamą žydų kalbą. Cituojamame ketureilyje ir kituose dainos posmeliuose žydas vaizduojamas kaip kitakalbis prekybininkas.

Dainose verslumas priskiriamas ne tik žydams vyrams, bet ir moterims:

*Dous Maušienė saldžiuos,
Dous Maušienė karčiuos,
Dous Maušienė saldė vīna
Širdelei atgauti (ŽKT 2010, 42).*

Smuklininkė žydė žemaičių vertinama teigiamai, nes gali pasiūlyti įvairių gėrimų, kuriais Žemaitijos miestelių smuklėse dažniausiai prekiaudavo žydai. Iš gėrimų išskiriamas *saldus vynas*, kuris patinka žemaičiams, padeda *širdelei atgauti*. Šio frazeologizmo reikšmės 'pasigardžiuoti; nusiraminti' (FŽ) pagrindžia teigiamą verslios smuklininkės vertinimą. Jį sustiprina lietuvių tautosakoje dažnai vartojama formulinė stereotipinė struktūra „žalias vynas“, „saldus vynas“. Vynas archajiniame dainų sluoksnyje rodo aukštą statusą, o vėlyvosiose humoristinėse–didaktinėse dainose, kurioms priklauso ir tiriamos dainos (apie dvejopą žanrinę priklausomybę plačiau žr.: Laurinavičiūtė–Petrošienė 2015, 42–43), – labai dažnai plataus masto girtavimą, fizinę ir moralinę degradaciją (Stundžienė 2004, 36–52).

Asmenvardis *Maušienė* rodo, kad žemaičiai pagal tą patį darybinį modelį (vyro pavardės¹⁴ ar vardo kamienas + priesaga *-ien-ė*, šiuo atveju *Mauš(as) / Mauš(a) + -ienė*) įvardydavo tiek lietuvių (plg. *Petr(as) + -ienė*), tiek žydų ištekejusias moteris. Pravardė *Maušienė* neigiamos konotacijos neturi ir greičiausiai rodo, kad žemaičiai siekė pabrėžti, kad ši moteris – Maušo (-os) žmona.

Aptartieji dainuojamosios tautosakos pavyzdžiai rodo, kad sėslūs žemdirbiai žemaičiai prekyba ir verslu užsiimančių žydų nevertino neigiamai, nors, remiantis etnocentrizmo teorija, galima būtų tikėtis, kad kitoks nei žemaičiams įprastas gyvenimo būdas turėtų būti vertinamas neigiamai. Dainų tekstai rodo, kad prekyviui žydui (rečiau žydei) dažniausiai buvo priskiriama teigiamai ar neutraliai vertinama stereotipinė *verslumo* ypatybė.

¹⁴ Oficialiomis ištekejusių moterų pavardėmis, kurios po santuokos renkasi vyro pavardę, laikomos iš vyro pavardės su priesaga *-(uv)ienė* ar galūne *-ė* padarytos pavardės, o „ištekejusios moters asmenvardis, padarytas iš vyro vardo su priesaga *-ienė* laikytinas pravarde“ (plačiau žr. Butkus 1989, 261). Tačiau šio tipo gimininės pravardės neturi neigiamo semantinio turinio ir atlieka tą pačią funkciją kaip ir oficialiosios ištekejusių moterų pavardės – nusako asmens priklausomybę tam tikrai šeimai / vyrui.

Dainose konstatuojamuoju tonu, kuris galėtų būti laikomas neutraliu požiūriu į specifines žydų gyvenimo būdo detales, atskleidžiami *profesinės veiklos, mitybos* kontekstai:

Kepi žīdas baranka
I barbuoškės su ranka <...>
Žīdas valgo vištiena,
Pačiā mīli kas diena (ŽKT 2010, 47).

Žemaitijos miestuose ir miesteliuose iki XX a. vidurio veikė daug žydų kepyklų, kurios kepė duoną ir įvairius kepinius. Šis faktas ir vienas iš tradicinių patiekalų – beigeliai (kartais vadinti ir *barankomis*, *baronkomis*, *beronkomis*) – įamžinti ir dainuojamojoje tautosakoje – *žydas kepė baranka* (*‘riestainį’*). Mitybos taisyklės ir ribojimus atskleidžia eilutė *Žīdas valgo vištiena*. Žydo seksualinė elgsena (*Pačiā mīli kas diena*) neturi neigiamos konotacijos, todėl galima išvelgti neutralųjį šios ypatybės vertinimą.

Žydai ir lietuviai turėjo ir bendrą mitybos (šiuo atveju – gėrimų vartojimo) įpročių. Tekste minima stilistinė figūra sinekdocha *apynių spurgas* reiškia alų, kuris yra ir lietuvių tradicinis gėrimas:

Jei žydeliou pėlvė gorg, sveikata – apynių sporgs,
Ui vei šabas gut, vargam, šalčem bus kaput (UD 2014, 7).

Galima teigti, kad žydų *mitybos įpročiai* Užgavėnių dainose vertinami neutraliai ar net teigiamai. Minėtoje dainoje galima išvelgti ne tik žydų mitybos, bet ir *religijos* bei *kalbos* kontekstus: *Ui vei šabas gut, vargam, šalčem bus kaput*. Priedainyje minint kassavaitinę žydų šventę *šabą* ar mėgdžiojant jidiš¹⁵ kalbą fraze: *ui vei, gut*, neigiamo vertinimo nefiksuojama, nes deminutyvinis etnonimas *žydelis* (*žydeliou* ‘žydeliui’) išreiškia „nepiktą“ požiūrį į kitos (svetimos) kultūros atstovą.

Kitose Užgavėnių dainose taip pat yra žydų *religijos* ir *kalbos* kontekstų. Vienoje iš dainų minima kelionė į šventąjį miestą, žydų religinį centrą Jeruzalę:

Trīs žīdai važiavo ī Jeruzalem, lem, lem.
Je, je, jē, ru, ru, rū, za, za, zā, lem, lem, lem.
Jie visi važiavo Į Jeruzalem, lem, lem (ŽKT 2010, 49).

¹⁵ XX a. pradžioje 99 proc. „Lietuvoje gyvenusių žydų jidiš laikė gimtąja kalba. Ji buvo dėstoma kai kuriose mokyklose.“ Jidiš gramatinė struktūra yra artima vokiečių ir slavų kalboms (VLEb).

Šios dainos posmo kalbinė raiška rodo neutralų požiūrį į religingą kitatikį žydą, tačiau yra dainų, kuriose kitatikius žydus žemaičiai vadino *pagonimis*¹⁶. Pagonis – krikščionių vartojamas lotyniškos kilmės terminas, apibūdinantis nekrikščioniškas kultūras, anot Oweno Davieso, ir šiais laikais „sukelia galias emocijas ir išankstines nuostatas“ (Davies 2011, 1–2). Dainose herojų „pagoniškumas“, religinė linija plačiau nevystoma, tačiau ji svarbi kaip etninių grupių skiriamasis žymuo. Šiame epizode ryškesni *elgsenos* ir *turtinio statuso* kontekstai:

Oi, tu žyde, tu pagonis, ko tu lendi pri Petronis?

Toks nuplyšis, toks nuskaris dabar lendi ir pri Maris (LTR 285(58)).

Tekste atskleidžiamas neigiamai vertinamas kitatikio žydo vaikino elgesys žemaičių merginų atžvilgiu (*ko tu lendi pri Petronės / Marės*), nes tai nėra priimtina bendruomenei. Skirtinga *religija* ir *socialinė padėtis* yra pagrindas, neleidžiantis šioms tautoms pereiti į artimesnį kontaktą. Hipotetiškai galima teigti, kad žemaičių dainų tekstuose fiksuojami žydų *religiniai* ir *socialiniai* skirtumai laikomi šių tautų skirties pagrindu, neleidžiančiu vykti niveliacijos ir asimiliacijos procesams sudarant mišrias santuokas. Šiuo atveju stereotipinės žydo ypatybės (*kitatikis* (*pagonis*) ir *vargšas*, *žemesnio socialinio sluoksnio atstovas* (*nuplyšęs*, *nuskaręs*)) vertintinos neigiamai.

Užgavėnių papročiuose fiksuojama viena iš „žydo“ personažo veiklų – meilėlinimasis merginoms, „bergženiškių“ (netekėjusių merginų) „pardavinėjimas“. Jį lydi obsceniškų elementų turinčios dainos, nereiškiančios neigiamo požiūrio į šios tautos atstovus. „Žydų“ personažų seksualinis elgesys vertintinas kaip vaisingumą užtikrinantis erotinis vestuvinių ir kalendorinių papročių elementas. Panašaus pobūdžio seksualumo akcentavimas, kurį lydėdavo ir dviprasmiško turinio dainos, taip pat yra vienas iš pagrindinių elementų, būdingų Vakarų Europos karnavalams (Burke 1994, 186).

Persirengėlių „žydų“ repertuare obsceniškų dainų nedaug, tiesa, užrašyti pavyzdžiai gali neatitikti realybėje vykusią dalykų. Kaip minėta, daugelis dainų yra humoristinės, herojų atžvilgiu jaučiama lengva pašaipą, neturinti paniekos ar neapykantos atspalvio. Apdainuojama kitataučių *išvaizda*, *elgsena*, apie kurias atsiliepiama ir teigiamai, ir neigiamai. Pavyzdžiui, dainoje vaizduojamas žydas, besigiriantis *puikia išvaizda* ir *gebėjimu smuikuoti*:

¹⁶ Pasak Belovos ir Petruchino, slavų kultūroje „svetimas“ tikėjimas susijęs su įvairiais emociniais epitetais, pvz., pagoniškas tikėjimas ir pan. (Belova, Petruchinas 2008, 131–132).

*Aš, žydėlis, labai puikus, moku groti ir ant smuikos,
Man barzdelė iššukūta ir noselė dailiai nuobliuota.
Ukvei latryt bum bum bum bum (UD 2014, 11).*

Dainoje deminutyvinis etnonimas *žydėlis*, teigiamos konotacijos konstrukcija *labai puikus* (prieveiksmis *labai* žymi didesnę negu paprastai ypatybės kiekį), teigiamos reikšmės prieveiksmis *dailiai* ir pan. rodo teigiamas *muzikalaus* ir *dailaus* žydo stereotipines ypatybes. Net jei šią dainą vertintume kaip humoristinę, kurioje su lengva pašaipa vaizduojamas besigiriančio žydo personažas, vis tiek kalbinių priemonių raiška neleidžia išvelgti neigiamo vertinimo. Žydo pagyrūniškumas iš esmės nevertinamas kaip neigiama ypatybė. Tačiau dainuojamojoje tautosakoje yra ir grubių tekstų:

*Žids jūds, barzda ruda, nier pasaulie tuoke bruda.
Žida jūda velns pagava, pasikinkes nuvažiava (ŽKT 2010, 50).*

Tautosakoje vaizduojamas kitataučių giminingumas su velniu yra tradicinis ir ne tik Lietuvoje paplitęs dalykas. Velnio nusinešamo žydo vardą galėtų pakeisti bet kuris kitatautis, ypač vokietis ar net „saviškis“ ponas, bernas, merga ir t. t. (Anglickienė 2006, 113, 188–189). Vis dėlto tiek žydo *išvažida* (*žydas juodas, barzda ruda*), kuri skiriasi nuo dominuojančių šviesaus gymio žemaičių, tiek jo išpažįstama kita religija vertinami neigiamai, nes jis vadinamas *brudū* ‘netikėliu, bjauryste’, kurį pasigauna velnias. Šiuo atveju *tamsaus gymio kitatikis* žydas vertinamas neigiamai.

Po Antrojo pasaulinio karo tautosakoje atsirado žydo – Holokausto aukos – paveikslas (Daugirdaitė 2008), kuriame humoristinis aspektas neegzistuoja. Sovietmečiu dėl ideologinių priežasčių informacija apie žydus buvo ribota, todėl nemaža dalis tautosakos iki šiol nėra skelbta¹⁷ (Daugirdaitė 2009, 149; Anglickienė 1996, 48–49). Po Antrojo pasaulinio karo beveik nebelikus kaimynystėje gyvenusių žydų, pamažu bluko ir atmintis apie juos, tačiau tautosakoje išliko ryškių žydus vaizduojančių detalių, kurių be istorinio konteksto suprasti ir teisingai interpretuoti neįmanoma. Toks pavyzdys yra interneto platformoje „Youtube“ esanti dainos „Kad mus varė per Žagarę“ versija, sumontuota su žemaičių *blukio* šventės, atgaivintos Vilniuje 1999 metais, vaizdo įrašu:

¹⁷ Viena iš priežasčių, kad iki šiol nėra „Lietuvių liaudies dainyno“ tomo, skirto Užgavėnių dainoms, tikriausiai yra ta, kad persirengėlių „žydų“, „čigonų“ dainos mokslininkams kelia abejonių dėl jų priskyrimo kalendorinėms dainoms (Laurinavičiūtė–Petrošienė 2015, 42–45).

*Kad mus varė per Žagarę visi vyrai susitarę.
 Kad nuvarė link Telšių, neturėjom kaliošų.
 Kad nuvarė link Kretingas, neturėjom nė pinigų.
 Nebvaikščiuosi po miestelį, neviliosi žydelkelių¹⁸.
 Nebnešiosi tu barzdos, nei krūtinės atdaros.
 Nebešvęsi subatos, reiks tau būti kiaulienos (Youtube 1999).*

Dainoje išlikę pasibaisėtini įvykiai, kai žydai masiškai buvo varomi į getus ar naikinimo vietas, iš jų buvo atimtas turtas ir galimybė išpažinti savo tikėjimą. Šiame tekste taip pat išryškėja anksčiau aptarti kontekstai, kuriuose atsiskleidžia stereotipinės žydų ypatybės. Tai yra žydų *seksualinis aktyvumas* (*neviliosi žydelkelių* 'žydžių'), *išvaizda* (*Nebnešiosi* 'nebenešiosi' *tu barzdos*), *religija ir tradicijos* (*Nebešvęsi subatos* 'šeštadienio') ir *mityba* (*reiks tau būti* 'reikės tau valgyti' *kiaulienos*). Galima sakyti, kad žemaičiai svarbiais žydų netekties objektais laiko ne tik turtą (*neturėjom nė pinigų*), bet ir jų savitą gyvenimo būdą. Minėtas žydų ypatybes (seksualiai aktyvus, religingas ir kitaip besimaitinantis) galima priskirti neutraliajai vertinimo skalei, nes vertinamojo pobūdžio įvardijimų tekste nefiksuojama. Įvardijant žydų mitybą – nevalgo kiaulienos, pavartotas veiksmazodis *būti* taip pat neturi neigiamos konotacijos, nes žemaičių tarmėje jis reiškia 'valgyti' (ŠRDŠŽ 1976, 85–86).

Ilgesnė dainos versija leidžia neabejoti, kad šioje dainoje apdainuojami Holokausto įvykiai. Žydų „vaymo“ motyvas per Žagarę, Telšius, Kretingą, Liepoją sietinas su Antrojo pasaulinio karo metais šiuose miesteliuose vykusiais tragiškais žydų naikinimo aktais (Balčiūnas 2018; Telšiai; Kretinga):

*Parvažiavo rabinas, parvežė naujyną.
 Ok vei ok vei – visi žydai kartu šaukia.
 Uk vei vei vei niu niu niu niu.
 Rač pač pač pač o o o o.
 Jau gazieta yra, kad kaliera kyla.
 Kad mus varė per Žagarę, kupeton visus suvarę.
 Kad mus varė per Kontaučius, mums įdavę ožio kiaušius.
 Kad mus varė per Liepoją, visiems birkas nukapojo.
 Nebnešiosme kaktoj rago,
 Nebšinkousme to pyrago,
 Nebvyniosme šikšnom rankas,
 Nebšinkousme barankų.
 Kap užėsime kiaulienos,
 Nebnorėsme nė mergos (UD 2014, 35).*

¹⁸ Etnonimo *žydelkelių* deminutyvinė priesaga *-el-* rodo maloninį požiūrį į žydes.

Formaliai žiūrint, dainoje neigiamos ekspresijos žydų atžvilgiu nėra, išvardijami veiksmai ir pasekmės, šią tautą ištikusi tragedija apdainuojama tarsi viską stebint iš šalies. Kita vertus, žemaičiai tam tikra prasme susitapatina su kančią patiriančia tauta, vartodami asmeninį dgs. I a. įvardį *mes*, pvz., *mus varė*, ar šio dgs. I a. veiksmazodžio būsimąjo laiko formas: *nebenešiosme* ‘nebenešiosime’; *nebyniosme* ‘nebevyniosime’ ir pan., kurių priešdėlis *nebe-* pabrėžia nusakomo veiksmo nutrūkimą. Dainos tekstas iš dalies fiksuoja žemaičių požiūrį į žydus kaip į *kenčiančios, skriaudžiamos tautos atstovus*. Besikartojančiame žydų vaizdinyje sąlygiškai galima išvelgti neutraliąją stereotipinę ypatybę *kenčiantis, skriaudžiamas*, nes kalbinių priemonių raiška (fiksuojami racionalieji etnonimo *žydas* įvardijimai) ryškaus emocinio vertinimo neatskleidžia. Vis dėlto tam tikrą žemaičių grubumą ir nejautrumą, apdainuojant šią tragediją, rodo žodžių junginiai *birkas nukapojo; nebnorėsme nė mergos*, nors aiškiai išreikšto neigiamo požiūrio į žydus jie nerodo. Greičiau atskleidžia pačių žemaičių trauminės patirties išgyvenimo ypatumus. Tam, kad ši patirtis jų nesužlugdytų ir nesugniuždytų ją verbalizuojant, gali būti pasitelkiami ir sarkazmas bei ironija¹⁹.

Žemaičių dainuojamojoje tautosakoje paliudyti ir kiti su žydų diaspora susiję istoriniai įvykiai. Pavyzdžiui, dainose minimas „naujienos parnešimas“ ir žydų šaukimas į karą, L. Anglickienės manymu, siekia XIX a. pirmojoje pusėje carinės Rusijos valdžios įvestą karinę prievolę žydams. Dainoje esantis epizodas „Nebenešiosme kaktoj rago...“ atskleidžia priverstinės žydų tapatybės kaitos paveikslą. XIX a. aktualija atgyja XX a. istorinių įvykių kontekste²⁰, o nutrūkusi atmintis nebetrukdo dainos fragmentus naudoti visai kitoje kalendorinės šventės aplinkoje.

Pareina Maušiukas, parneša žinele.

Laikraščiuos rašo, židus karan prašo.

Gvalts, gvalts, tē židaitē, gvalts, gvalts, gvalts.

Ne, ne, ne, ne, lec, pac, pac, zig, zig, oi, oi, gvalts (ŽKT 2010, 32).

Žydų jaunuoliai, patiriantys prievartinį aktą tarnauti carinės Rusijos kariuomenėje, vaizduojami teigiamai. Tai rodo vartojamos deminutyvinės vardo *Maušas* ir etnonimo *žydas* formos *Maušiukas, židaitē* ‘žydaičiai’. Priedainis, kaip ir ankstesnėje dainoje, tarsi pamėgdžioja svetimą nesuprantamą kalbą.

¹⁹ Plg. B. Sruogos memuarų knygoje „Dievų miškas“, parašytoje 1945 m., sarkastiškai aprašomą trauminę patirtį koncentracijos stovykloje (Sruoga 1957).

²⁰ Karinėse–istorinėse dainose realūs istoriniai įvykiai ilgainiui tampa nebeaktualūs, pamirštami arba modifikuojami ir pritaikomi naujomis sąlygomis. Stabiliausiai išlieka universalieji konceptualūs dalykai (Petrošienė 2017, 78).

Nors dainuojamosios tautosakos siužetai yra fragmentiški, neperteikiantys tikslaus tikrovės vaizdo, tačiau dainų tekstuose įmanoma identifikuoti žydų stereotipines ypatybes, iš dalies atskleidžiančias ir žydų vertinimo pobūdį. Kontekstų apžvalga rodo, kad dažniausiai per Užgavėnės dainuotose dainose buvo apdainuojama žydų gyvensena, elgsena, išorės bruožai, kurie juos skyrė nuo žemaičių arba atrodė kuo nors (ne)patrauklūs. Panašios stereotipinės žydų ypatybės būdingos ir slavų etninei kultūrai (Belova 2018, 160–213). Žemaičių Užgavėnių dainose dominuoja teigiamos ir neutralios stereotipinės žydų ypatybės. Paprastai fiksuojamas vyro žydo prototipas, o moters žydės įvaizdis dainose gana retas. Tai leidžia daryti prielaidą, kad viešieji žemaičių ir žydų kontaktai dažnesni buvę tarp vyriškos lyties populiacijos atstovų. Faktai arba įvykiai dainose dažniausiai perteikiami neutraliai (nėra vertinimo *geras* ar *blogas*), paprastai per liaudiško humoro prizmę arba gana tiesmukai.

Lietuvių folklorą tyrę autoriai nustatė, kad lietuviui kitatautis yra ne tik „kitas“ ir „kitoks“, bet neretai ir menkesnės vertės, iš jo galima pasijuokti. Lygiai taip pat savo tautosakoje lietuvius kitataučius vaizduoja kaimynai lenkai, rusai, latviai, estai ir kt. L. Anglickienės teigimu, net tada, kai žydai tautosakoje vaizduojami su pašaipa ar neigiamai, antisemitinių elementų joje nėra (Anglickienė 2006, 123–128; 2003, 230). Per Užgavėnės Žemaitijoje dainuotų dainų etnolin-gvistiniai tyrimo duomenys šį teiginį patvirtina.

Žydų stereotipinių ypatybių raiška žemaičių tarminiuose tekstuose

Viena iš priežasčių, kodėl Žemaitijoje iki šių dienų per Užgavėnės „einama žydukais“, greičiausiai yra iki Antrojo pasaulinio karo buvę gana glaudūs žemaičių ir žydų kontaktai, kurie minėtoje šventėje tarsi „užsikonservavo“. Šių kontaktų intensyvumą patvirtina ir XX a. pabaigoje dialektologinių-tautosakinių ekspedicijų metu įrašyti žemaičių pasakojimai apie žydus. Tiriamuosiuose tarminiuose tekstuose, kaip ir Užgavėnių dainose, minimos ryškiausios žydų tautos atstovų ypatybės, kuriomis jie skiriasi nuo žemaičių, – kalba, religija, išvaizda, papročiai, gyvensena, profesija / užsiėmimas ir kt. Daugelis tekstų pateikėjų buvo tiesioginiai liudininkai, gyvenę šalia žydų iki Antrojo pasaulinio karo. Būtina pabrėžti, kad užfiksuota nemaža pasakojimų, kuriuose tas pats pateikėjas išreiškia skirtingus ar net prieštarigus žydų tautos atstovų vertinimus ar pozicijas ta pačia tema. Todėl šis tyrimas gali parodyti tik stereotipizacijos tendencijas.

Iš 40-ies tirtų tarminių tekstų matyti, kad pagrindiniai žemaičių pasakojimai apie žydus susiję su verslo, prekybos ir piniginių santykių bei religiniu aspektais. Kiek rečiau minimi kaimynystės ir Holokausto kontekstai.

Dažniausiai tarminiuose tekstuose fiksuojamas žydo pardavėjo, verslininko, krautuvininko, amatininko įvaizdis: *Pas mumis Darbėnūse gyveno daug žydų. Anie turėjo savo krautuves* (L. V., g. 1930, KUTR 94); *Vien tik žydų ir [...] kiekvienam numelė (‘namelyjė’) buvo po parduotuvelę, kiekvienas žydas turėjo bikokį (‘bet kokį’) [...] amatą, anie buvo amatininkai. Amatininkai žydai tarsi lyginami su žemdirbiais žemaičiais, pabrėžiant, kad žydai nebuvo žemdirbiai: Anie nebuvo žemės ūkio žmonys, anie ne žemdirbiai buvo, bet kiekvienas turėjo bikokį amatą* (P. D., g. 1931, KUTR 22); *Pagrindė pardavėjai būvo, mēdžiagų parduotūvių turėjo, nu visókias parduotuvės turėjo, visókų parduotūvių būvo ir vis jų būvo parduotūvės ir daugiaū* (PŽV 2017, 100). Ne žemės ūkiu, bet amatais ar verslais užsiimančios žydai dažniausiai žemaičių buvo vertinami neutraliai, nes tiek etnonimų struktūra, tiek sintaksinės konstrukcijos rodo racionalųjį įvardijimą.

Kita vertus, tekstas, užrašytas iš pietų žemaičių teritorijos, rodo, kad žydai vertėsi ne tik prekyba, bet ir žemdirbyste: *o šalip (‘šališ’) gyvėno žydas, turėjo irgi kėturis vaikūs. Tai žinote, iš kō jiē gyvėno, – jiē turėjo dēšimt, dvīdēšimt arų, tai vat agurkūs sodýdavo (‘sodindavo’), i tárpus – mōrkus (‘morkās’) ir paskiaū (‘paskui’) i bačkās ráugdavo ir pardavinédavo. Ir vīskas* (PŽV 2017, 97). Vis dėlto šio žydo žemdirbio įvaizdžio laikyti stereotipiniu negalima, nes jis nepasikartoja kituose tirtuose tekstuose.

Žydai prekybininkai paprastai pristatomi kaip *dosnūs, vaišingi, duodantys prekių skolon*: *Tas žydelis sakydavo: „Imk ant bargos. Kada turėsi, tada atiduosi.“ Ir tėvas visą laiką pirkto tik pas aną. [...] Kitą kartą ant šventų Kalėdų tėvas parnešė visą maišelį dovenų. [...] Jėgu pinigų neturės koks žmogus – teip pat davė ant bargai, ir dovenų, ir pyrago. Ir sakydavo: „Kai turėsi [...] – atiduosi.“ Arba vėl, jeigu atsitikdavo lietuviams koki bėda ar užklupdavo koki liga, – visuomet bėgdavo pasiskolinti pinigų pas žydelius* (L. V., g. 1930, KUTR 94); *[...] Eik, sak(o), ir pasiskolink pas žydą. Nuejo tėvelis pri žydo, pri tokį Jodiškį: „Tai, Jonušai, kiek tau reika?“ O anas neklāusė, kumet tu atiduosi, kumet ką, kiek tau reika, anas paklausė, o klebonas, anas nelaidojo. Va, buvo dideliai geri žydai* (S. G., g. 1933, KUTR 123); *O teip [...] pri žydo nueisi, pasimieruosi [drabužius], žydas i pendešimt (‘penkiasdešimt’) centų a ten litą nuleis dar pigiau* (P. D., g. 1925, KUTR 92).

Šių tekstų ištraukų kalbinių priemonių raiška (fiksuojami etnonimo žydas de-minutyviniai vediniai, pvz., *žydelis*; sintaksinės konstrukcijos, pvz., *buva dideliai geri žydai*, ir kt.) rodo teigiamą žydo prekybininko stereotipizaciją. Retai, tačiau pasitaiko ir gana neigiamo žydų prekybininkų vertinimo. Jie laikomi *apgavikais*: *O tie žydai [...] vadindavo: „eikšen pri munės, eikšen pri munės nupirkt(i)“. O mes maži, jaunesni bijojom pirkti. Anie dikčiai apgaudavo [...], kad eisi pirkti, anie dikčiai apgaudavo. Įkišdavo tokią medžiagą, kur niekam netink(a), o brangiai paims* (J. G., g. 1917, KUTR 115). Kitame iliustraciniame pavyzdyje ši neigiama stere-

otipinė ypatybė atskleidžiama subtiliau, pabrėžiant, kad žydams buvo svarbus tik pelnas: *Turgavojo viską anie: ir pipirus, ir indus [...], kad anym(s) tik biznio reikėjo [...]* (V. K., g. 1925, KUTRF 158). Be to, šis pateikėjas, pasakodamas toliau, žydus prekybininkus pristato kaip *draugiškus* ir *verslius*, taigi vertina teigiamai: *Nors sugyveno su žydais, į jomarkus važiavo muno bočius, su žydais arklius mainė [...]. Bendrai su žydais lietuviai labai, lietuviai sugyveno* (V. K., g. 1925, KUTR 158).

Kalbant apie žydus prekybininkus ar amatininkus, gana retai įvardijama, kad jie buvo *turtingi*: *Žydai visad bagoti buvo [...]* (G. P., g. 1928, KUTR 204) ar *vargšai*: *Vargšai buvo tie žydai, vai. Atvažiavo [...]* žydas prekybininkas, *anas supirkdavo odes versiuokų, kokius smulkius dalykus tokius pirkdavo* (J. A., g. 1917, KUTR 17); *Arbà, nu (‘nd) kiñ tai jaũ prekyba daugiaũ – laikrodininkai, kepùrininkai būdavo, vot (‘štai) šitokie. Bet gyvėnimas jũ būvo, palýginus kaip dabar̃ žmónės mūsų gyvėna, tai žydai daũg biedniaũ* (‘neturtingai, vargėngai’) *gyvėno, daũg biedniaũ* (PŽV 2017, 97).

Testuose nedažnai fiksuojamas teigiamas žydo *miestiečio* įvaizdis, pabrėžiant, kad su jais santykiai buvo geri (vartojamas teigiamos konotacijos veiksmažodis *sutardavom*). Taip pat akcentuojamas jų skirtumas nuo žemaičių – žydai ne kaimo, o miesto gyventojai: *Sutardav uom. Nu kã, juk anie iš miesto [...]* (V. V., g. 1920, KUTR 94); *bendravims su žydais buvo didelis pagrinde mieste-liūse, tokiūs(e) valščiũ(e), centrūs(e) pagrinde prekybã žydai turėjo* (A. J., 1925, KUTR 113).

Kiek dažniau tekstuose atskleidžiamas žydo *darbdavio* įvaizdis: *Lietuvės kiek liüb(a) ir pri tų žydų tarnauti (‘tarnaudavo; dirbdavo tarnaitėmis’)* (V. V., g. 1920, KUTR 94). Dažniau šis įvaizdis susijęs su teigiamu vertinimu. Fiksuojamos *dosnaus* ir *gero darbdavio* stereotipinės ypatybės: *Nu, sako..., ir didliai gerai užmokėjo, gerai valgyt(i) buvo [...]. Ir ana ten dar kelius metus buvo ištarnavusi [...]* (S. P., g. 1920, KUTR 50); *O mergos jaunos miestūs(e) tarnavo pri žydų, nu, sakydavo, ka pri žydų geriau yr(a) [...]* (A. J., 1925, KUTR 113). Teigiamą stereotipizaciją pagrindžia teigiamos konotacijos žodžių junginiai *gerai užmokėjo; gerai valgyti buvo; prie žydų geriau yra* ir pan.

Apžvelgus šiuose tekstuose užfiksuotas stereotipines ypatybes, galima teigti, kad iš esmės žemaičiai žydų verslumą vertino teigiamai, nors ši ypatybė juos gana ryškiai skyrė nuo dažniausiai žemdirbyste besiverčiančių žemaičių. Taigi dominuoja *dosnaus, vaišingo* ir *draugiško* žydo *prekybininko* ar *verslininko* etninis stereotipas. Kiek rečiau fiksuojamas neutralus šios profesijos atstovų vertinimas. Jei analizuotume teigiamo vertinimo intensyvumą, galima pasakyti, kad vertinimo skalė gana plati – nuo ypač didelio intensyvumo, išreikšto prieveiksmio ir teigiamos konotacijos būdvardžio / veiksmažodžio konstrukcija (*labai, lietuviai sugyvena; dideliai geri*), iki vidutinio intensyvumo, išreikšto teigiamos konotaci-

jos leksemomis (*davė ant bargai* ('paskolino'), *ir dovenų, ir pyrago*), sintaksinėmis konstrukcijomis (*Jegu pinigų neturės koks žmogus – taip pat davė ant bargai*) ir kitomis kalbinėmis priemonėmis.

Religijos ir tradicijų kontekstas yra susijęs su susiformavusiu stereotipiniu požiūriu į žydus kaip krikščionių žudikus ar niekintojus (*žydai pjauna lietuvius; anie žudė žmones; žydai grobė vaikus; vaikus pjovė*), kurį, matyt, palaikė dar iš XIX a. perimtas neigiamas lietuvių katalikų požiūris į žydus, kurį, pasak V. Vareikio, suponavo „iš viduramžių paveldėta antijudėjinė tradicija (ritualinio žudymo mitai, gajūs tarp kaimo bendruomenių; kaltinimai dievažudyste)“ (Vareikis 2000, 33). Šį teiginį patvirtina faktas, kad tiriami tekstai, kuriuose žydai pateikiami kaip grobikai, žudikai ir pan., neretai neturi nieko bendra su realybe, nes jų kalbinė raiška atskleidžia, jog šių stereotipų šaltinis – gandai ir tiesioginės bendravimo su žydaus patirties stoka. Naratyvuose fiksuojami III asmens veiksmažodžiai *šnekėjo / sakydavo / baugindavo*; žodžių junginiai, pvz., *juk aš pats nemačiau*, rodo, kad pateikėjai ne patys yra šios informacijos šaltiniai.

Atskirą tekstų grupę sudaro pasakojimai, kuriuose žemaičiai, prisimindami savo vaikystę, pabrėžia jautę panišką žydų baimę, ypač dėl įsivaizduojamo *vaikų grobimo* ar *žudymo*: *Juk ka(d) žydai grobė vaikus, vaikus pjovė [...]. Nu taip šnekėjo, kad žydai pjaun(a) vaikus. Ir tikrai bijojėm žydų, jau tėvų nabūdavo, vedvi su Rūta pasiūsdavom po klėties* (K. P., g. 1932, KUTR 204); *O dėl to kaltina, kad sakydavo, mumis netgi baugindavo, ar čia buvo tos teisybės, ar ne [...], kad žydai vag(ia) vaikus. <...> Nu va, ir ta kaltė buvo mesta žydams* (P. D., g. 1931, KUTRF 276); *O mes buvom pribaugint, kad [...] žydai pjaun(a) vaikus* (P. U., g. 1922, KUTR 191). Akivaizdu, kad šie pavyzdžiai rodo, jog stereotipinis požiūris į žydus kaip į vaikų žudikus / grobikus rėmėsi girdėtomis legendomis, kuriomis vaikus gąsdindavo suaugusieji ar kiti vaikai.

Gana dažnai žydams buvo priskiriamos krikščionių, kaip priešingos judaizmui religijos atstovų, ritualinės religinio pobūdžio žmogžudystės / kankinimas: *Ką žydai darė krikščionims, skaitos, lietuviams, to apsakyti negal(a) ('negalima; neįmanoma'). Anie tiek nekeitė krikščionių dėl Kristaus. Per naktį į indą žydai šlapinas visi [...], kad lietuviai valgytų tą žydų šlapumą* (P. M., g. 1934, KUTR 238). *O juk aš pats nemačiau, bet y(ra) mirusios, dvi tokios buvo Vengalytės pavarde. Anos tarnav(o) pri žydų* (P. M., g. 1934, KUTR 238).

Taigi *vaikų ar krikščionių žudiko / grobiko / kankintojo* žydo etninis stereotipas (ypač vaikų sąmonėje) buvo įsitvirtinęs. Šis neigiamas etninis stereotipas dainuojamojoje tautosakoje nefiksuojamas, tačiau tarminiuose tekstuose jis pasitaiko neretai. Būtina akcentuoti, kad šis vaikų / krikščionių grobiko / žudiko įvaizdis (pabrėžiant, jog krikščionių kraujas žydams buvo reikalingas jų religinėms apeigoms) buvo būdingas ir kitoms tautoms. Šio įvaizdžio „tarptautinį“ stereotipiš-

kumą liudija ir slavų dialektologinė medžiaga, fiksuojanti tas pačias siužetines linijas kaip ir žemaičių pavyzdžiai (Belova 2018, 172–174). Su šiuo įvaizdžiu yra susijęs ir naratyvuose minimas (kartais net paniškas) baimės jausmas, kurį patirdavo vaikai (slepiasi, bėga, pamatę žydus). Tokį požiūrį galėjo inspiruoti ir stiprinti ne tik įvairios Vakarų Europoje paplitusios legendos, bet ir valstybės politika nekrikščioniškos tautos atžvilgiu (plačiau žr.: Anglickienė 2007, 448). Nors minėtas neigiamas stereotipinis požiūris tekstuose dominuoja, tačiau paliudyta keletas pavyzdžių, kurie leidžia teigti, kad žemaičiai gana kategoriškai vertino šį požiūrį kaip neturintį jokio racionalaus pagrindo, pvz.: *O kiñi dabaŗ, jėrau, žydai pjáudavo, žydai gáudydavo, tai grynà nesámonė yrà, grynà nesámonių nesámonė* (PŽV 2017, 98–99).

Taigi žemaičiai žydų tikėjimą vertino ne tik neigiamai. Nemažoje tarmiinių tekstų dalyje akcentuojama, kad žydai labai *religingi* ir nuoširdžiai laikosi su judaizmu susijusių papročių: *Liúob norėjos(i) ('norėdavosi') pamatýti, kaip tas žýdas póterus ('póterius') kalb(a), kã aĩs ('jĩs') dãro. Tàs žýdas vĩs táikos(i) póterus kalbėti pri ('priė') lãngo. Teĩ pasikišo, pasikišo tókiq kalãdę, sãko, čià po kepùrės, sãko, pasitaisė. Nù ('nà'), kám tàs šakalỹs táu reikalĩngas po tuõ ('tã') kaktà ý(ra)? Paskuõ ('paskuĩ'), sãko, pasiĩms tókiq skũrą ('ódą'), {ji} ligù ('lýg') šniũras ('virvė, raĩstis'), lygù virvė, ligù kaziĩn kàs. Kà(d) apsiyiniójo tq raĩkq, kà(d) aĩs apsiyãrė, nù i(r) davái ('iĩms') šãboti ('mėlstis') teĩ pri tō lãngo. Àš lendũ į lãngq, nedũodu ramýbės anám. Aĩs eĩt(a) ('eĩna') pri kito lãngo. Aĩs nueĩt(a) pri kito lãngo, aš ieščiõ ('dár') zaŗs ('vėl') pri tō lãngo. I(r) teĩp ('taĩp') àš tq žýdą įkaĩkinau ('iškankinaũ'), kà(d) tàs žýdas paliko neišsikalbėjęs sãvo póterų ('póteriu')²¹ (ŠŽK 2020, 157). Šiame tekste pasakotojas išsamiai aptaria smalsumą keliančią žydų maldos eigą ir pripažįsta kaltę, kad trukdė žydui melstis, nors jis atkakliai siekė šį procesą tęsti. Todėl manytina, kad žemaičiai domėjosi kitokia žydų religija, bet religinius skirtumus vertino gana pagarbiai, nes šiuo atveju trukdė melstis ne dėl blogų ketinimų. Šis pavyzdys rodo, kad į žydų religingumą buvo žiūrima tolerantiškai, todėl manytina, kad jis vertinamas neutraliai ar net teigiamai. Tekstuose fiksuojama, kad kai kurie žemaičiai bijodavo kitatikių žydų ir nenorėdavo turėti nieko bendra su jų religinėmis apeigomis, tačiau gerai pažįstamų, kaimynystėje gyvenusių žydų žemaičių vaikai nebijodavo, jiems uždegdavo / užpūsavo apeigines žvakes ir pan.: *Tũ kiekviėnas kiekvienám šãbams ('kiekvienám šãbuĩ'), kiekviėnas kėpdavo sãvo, teĩ búdavo vanduõ iŗ, ir mĩltai. Tokiė, nu sũ mielėms, áišku. Ir vakarė prašýdavo užpũsti. [Dirbti negali?] Nė, ir, iŗ, ir jaũ užkũrti tq plýtq tenaĩ, teĩ tq pėčiũ, kur vĩskas búdavo sudėta, jau jũ búdavo iš vãkaro teĩ sudėta [...]. Tik brėžtũkq ('degtũkq') pabrėši iŗ, ir dėgs. Mės tai eĩdavom, nebijódavome, užtaĩ, kad**

²¹ Šis publikuotas transponuotas tekstas pateikiamas nekeistas, tačiau šio straipsnio autorės (Aastos Balčiūnienės) pabraukti sakiniai ar jų dalys svarbūs tolesnei straipsnio argumentacijai.

mės kaimynai būvome (PŽV 2017, 98). Dėl teigiamo žydų religingumo vertinimo nekelia abejonių ir šie pavyzdžiai, kuriuose kitatikiai žydai laikomi ne tik *gerais*, bet ir *šventais žmonėmis*: *A(r) suaugę geri žydai būdavo. Žydai būdavo tokie šventi, kad anie negalėdavo nešti(i) savo [...] maldaknygių [...]. Turėdavo nešti(i) katalikai, ir anie mums duodavo pyragiukų, saldainių, i(r) mes nešdavom maldaknyges [...]* (I. R., g. 1932, KUTR 84).

Žydų kitokio pobūdžio nei žemaičių katalikų religingumas ir tradicijos buvo pastebimos ir tapatinamos su *burtais*: *[...] anie burtų be proto daug turėjo [...]*²² (Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007, 217). Šiuo atveju žydo, *užsiimančio burtais*, vertinimas yra neutralus, nes fiksuojamas racionalusis įvardijimas (pasakojama apie jų vestuvių papročius), o leksemos *burtai* vertinamųjų (ypatybių) nenurodoma. Slavų pasakojamojoje tautosakoje žydai taip pat neretai laikomi burtininkais ar kerėtojais, kurie yra slavų burtininkų / kerėtojų / užkalbėtojų priešininkai, galintys perimti jų galias (plačiau žr. Belova 2018, 195–196). Tirtuose tarminiuose žemaičių tekstuose išreikšto požiūrio į žydus burtininkus kaip savos tautos burtininkų antipodus nefiksuojama.

Palyginus religingo kitatikio žydo stereotipizaciją tarminiuose tekstuose ir dainuojamojoje tautosakoje, išryškėjo tam tikrų skirtumų. Tarminiuose tekstuose neigiamas kitatikio žydo vertinimas yra ypač stipriai reiškiamas įvairiomis kalbinėmis priemonėmis (neigiamos konotacijos veiksmažodžiais ir sintaksinėmis konstrukcijomis, pvz., *Ką žydai darė krikščionims. Anie tiek nekontė krikščionių dėl Kristaus. Per naktį į indą žydai šlapinas visi [...], kad lietuviai valgytų tą žydų šlapumą*, ir pan. Kita vertus, tarminiuose tekstuose fiksuojami teigiami žydų religingumo vertinimai rodo, jog neigiamas požiūris į kitatikius nebebuvo dominuojantis. Kalbant apie šio etninio stereotipo tikslumą, reikia pasakyti, kad teigiama ir neutrali stereotipizacija rodo geresnį žydų religijos ir tradicijų pažinimą, o neigiamos stereotipinės ypatybės yra netikslios, nes remiasi legendomis, kurios žemaičių sąmonėje buvo ganėtinai įsitvirtinusios.

Kaimynystės kontekste žydo draugo, artimo žmogaus įvaizdis tarminiuose tekstuose fiksuojamas gana dažnai: *aš pati žydijo(je) gyvenau; aš žydikus i(r) draugus turėjau* (V. N., g. 1936, KUTR 67). Tai leidžia įžvelgti teigiamą etninį stereotipą *draugiškas / artimas (nesvetimas)*. Ypač *draugiški* žydų ir žemaičių santykiai atskleidžiami lyginant žemaičių ir lietuvių²³ santykius: *[...] mes su žydais sugyvenom [...]. Dabar su lietuviais mes taip nesugyvenam*. Skirties „savas“ / „svetimas“ neutralizaciją liudija pavyzdžiai, kuriuose akcentuojama, kad žydai

²² Ši ištrauka yra iš fonetine transkripcija pateikto teksto, publikuoto leidinyje „Centrinė šiaurės žemaičių kringiškių tarmė“ (Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007, 217). Pateiktą teksto sakinio ištrauką transponavo Asta Balčiūnienė.

²³ Greičiausiai turimi omenyje santykiai su kaimynais žemaičiais ir kitų Lietuvos regionų atstovais, nes tekstuose gana dažnai žemaičiai save tapatina su lietuviais.

niekuo nesiskyrė nuo žemaičių: *Tokie pat vaikai buvo kaip ir mes. Žydai atvažiuodavo, teip kaip savo vaikai: „še [...] tau obuoliuką“. [...] Su [...] žydais geri santykiai* (A. V., g. 1919, KUTR 118). Aš *žydikus i(r) draugus turėjau. [...] Mes buvom draugai, žydai mumis mylėjo* (V. N., g. 1936, KUTR 67). O teip, *mama [...] labai labai sudraugav(o) su tom žydelkikėm, labai draugavo* (J. L., g. 1931, KUTR 208). Pasitaiko pavyzdžių, kai žemaičiai pateikia apibendrintą gerų santykių su žydais vaizdą, kuris nebesiejamas vien su regionine žemaičių riba, o apima visą Lietuvą: [su lietuviais] *sutarė dideliai* ('labai') *žydai. Dideliai gerai buvo, kai žydai buvo, dideliai gerai buvo* (K. Ž., g. 1911, KUTR 56). Ypač teigiamą žydų vertinimą atskleidžia emociniai etnonimų įvardijimai (vartojami deminutyviniai vediniai *žydukus, žydelkikėm*), konstrukcijos, reiškiamos prieveiksmiais *dideliai, gerai, labai; dideliai gerai* + teigiamos konotacijos veiksmazodis. Žydo kaimyno įvaizdis neatsiejamas nuo jo *vaišingumo*: *Tai jaū bet kóks svėčias be arbātos neišeīs. Jau kiekvieną pavaišys* ('pavaišins') (PŽV 2017, 98).

Paliudytas ir *nedraugiško* žydo kaimyno įvaizdis: *Nesutardavom mes su žydais. [...] Su žydukais nesugyvenom*. Tačiau toks atsiliepimas fiksuojamas labai retai (tik keturiuose tekstuose).

Taip pat paliudyta nedaug pavyzdžių, kurie rodo, kad žemaičiai žydus vertino kaip *pajuokos, pašaipos objektą*, nors tekstuose pabrėžiama, kad santykiai su žydais buvo normalūs ir gana aktyvūs: *[...] su žydais santykiai buvo labai normalūs. Nu, bet tai vis tiek tus žydus žemaičiai [...] vis tiek laikėm biškį an pajuokos [...], pasakojimai, anekdotai [...] apie tus žydus, viska buvo, bet bendravimas su žydais buvo didelis [...]* (A. J., g. 1925, KUTR 113). Šiuo atveju nustatyti stereotipinės ypatybės *pajuokiamas, mažiau vertingas* vertinimą gana sudėtinga, nes jų vertinimo skalė labai plati: apima teigiamą (*santykiai buvo labai normalūs*), neutralų (*bendravimas su žydais buvo didelis*) ir nedidelio intensyvumo neigiamą (*tuos žydus žemaičiai [...] vis tiek laikėm biški an pajuokos*). Greičiausiai tai rodo, kad žemaičiai į žydus žiūrėjo kaip į kiek žemesnio statuso žmones todėl, kad jie buvo „kitokie“.

Holokausto kontekstas tiriamuose tarminiuose tekstuose nėra labai dažnas. Tai gali būti susiję su tuo, kad Antrojo pasaulinio karo metu pateikėjai dar buvo vaikai. Tačiau kai kurie iš jų prisimena su Holokaustu susijusias tėvų išgyventas emocijas. Šiuose pasakojimuose dažniausiai atsiskleidžia teigiamas žydų vertinimas. Pabrėžiama, kad jie buvo *geri, draugiški* žmonės, pavyzdžiui: *Mam(a) labai verkė, sako, tokias geras merginas iš čia išvežė* (J. L., g. 1931, KUTR 208). Prisiminimai apie Holokaustą atskleidžia šios situacijos baisumą ir sudėtingumą: *I(r) pasakė, ka(d) mūso pilnas pastauninkas* ('aptvertas plotas gyvuliams ganytis') *žydų yr. Nubėgau, tie žydai apkibę. Jezus Marija [...]. Nu šaip teip paskiau nešėm mes valgyti anims. O ką anims, žydams? Nu, lašinių valgė, ne kiaulės mesos, o tos vasaros laike, birželio, antepam* ('užtepamė') *sviesto, sūrio, pieno i(r) duonos. [...]*

Vis tiek ka(d) sukilo kaimynai, mūsų pačių žmonės: „Žydams *ėsti neša*, žydams *ėsti*“ [KUTR 37]. Tam tikra prasme pastarasis pavyzdys tarsi „atkartoja“ dainose fiksuojamą kenčiančių žydų etninį stereotipą. Kita vertus, reikia pažymėti, kad tarminiuose tekstuose ši tragedija pateikiama daug jautriau ir tiksliau nei dainose: [...] *žydus ka(i) šaudė, nematėm, tiktais buvo toki žydelkikė užbėgusi pri mūsų, anos tėvukus [...] vedė į Girulius šaudyti. Ir ana buvo kokių doylekos metų mergelė. Tiek prašėm, kad ana pasiliktų pri mūsų: „Nebėk nikur, nušaus.“ „Ne, [...] vis tiek tėvai žūs* (*žūs*), o kam aš [...] čia būsu reikalinga, geriau *eisu ir muni lai nušau(n)a*.“ *Basoms kojėlėms, rudens laike tas buvo. Jezus Marija, ui, aš negaliu pagalvoti. [...]. I nebuvo, nepasiliko pri mūsų* (E. P., g. 1934, KUTR 220). Teigiamą požiūrį į kenčiančių žydaite atskleidžia deminutyviniai priesagos *-elė* vediniai *mergelė, kojėlėms*, sintaksinės konstrukcijos *basoms kojėlėms; prašėm, kad ana pasiliktų pri mūsų* ir pan.

Pasitaiko pavyzdžių, kai Holokausto kontekstas (panašiai kaip ir aptartose dainose) nėra tiesiogiai įvardijamas ir nuosekliai atpasakojamas, tačiau iš nurodomų žemaičių buvusių, bet prarastų, santykių su žydais galima suprasti pateikėją turint omenyje ištikusią tragediją: [...] *Kokie buvo dori žmonės, žinotumi* (*žinotum*). [...] *Teip, kad mun žydų gaila, žydai geri buvo* (A. V., g. 1919, KUTR 118). Šiuo atveju atskleidžiamas teigiamos *doro* ir *gero* žydo stereotipinės ypatybės. Paprastai šias ypatybes išreiškia konstrukcijos (būdvardžių *geras, doras* nelyginamasis ar aukščiausiasis laipsniai; prieveiksmis *dideliai* ‘labai’ + *etnonimas* ar daiktavardis *žmonės*), pvz.: *Dideliai geri žydai; [...] anie buvo geri žmonys; [...] Anie geriausie žmonys, [...] dori žmonys*.

Žydo išvaizda naratyvuose tarsi atkartoja dainose minimą žydo vyro stereotipą: tai *barzdotas, ilga nosimi, aukštas* vyras: *Kiek aš žinau, pri mūsų liūb su barzda tuoks žyd(a)s atvažiuoti* (*atvažiuodavo*). *Su tuokiu kūdu arkliu pasikinkęs vieną vežimą* (Nr. 27); *Žydas Dalgis didelis, didelis buvo tokis, ilga [...] nosia* ‘nosimi’, *su pante* ‘pančiu’ [...] *susirišęs. Toks ateis su barzda, didelis toks, aukštas [...]* (E. P., g. 1934, KUTR 220); *Važiuo(ja) žydai su barzdoms ten [...]* (P. U., g. 1922, KUTR 191). Tamsaus gymio ypatybė akcentuojama ne tik tekstuose, ją buvus svarbią rodo ir žemaitiška leksika, pvz., grybų pavadinimai su komponentu *žyd-* (žr. Lubienė 2015, 160; ŠRDŠŽ 1976, 454). Paprastai naratyvuose dominuoja neutralus šios stereotipinės žydo išvaizdos vertinimas, nors fiksuojama ir tai, kad vaikai bijojo taip atrodančių žydų, todėl neutralaus vertinimo skalė yra priartėjusi prie neigiamo vertinimo.

Intelektinės žydų savybės tarminiuose tekstuose minimos gana retai. Paliudyti tik keli pavyzdžiai, kuriuose akcentuojama, kad žydas yra *protingas*: *Labai toks protingas žydas buvo [...]* (Nr. 28). Taip pat retai fiksuojamas išsilavinusio žydo etninis stereotipas, nes konkretaus įvardijimo, kad jie mokytai ar pan., nėra. Paprastai ši žydų savybė minima kalbant apie jų skirtumus nuo žemaičių, pvz., *Anie*

antreip [...] anie priešingai skaito ir rašo. Žemaičiai intelektualinių žydų ypatybių nebuvo linkę išskirti ir akcentuoti. Šiuolaikinis lietuvių jaunimas, priešingai, šiuos bruožus žydams priskiria gana dažnai (Antinienė, Lekavičienė 2016, 157–158). Darytina prielaida, kad vyresnės kartos žemaičiams minėta žydų ypatybė nebuvo ypač svarbi ir aktuali.

Apibendrinant galima pasakyti, kad aptartuose tarminiuose tekstuose dominuoja teigiamos *verslaus, gero, dosnaus, vaišingo, draugiško, protingo* žydo stereotipinės ypatybės (žr. 1 lentelę), kurios pasikartoja įvairiuose kontekstuose. Neigiamų stereotipinių ypatybių (*apgavikas, blogas, nedraugiškas, žudikas / žmonių grobikas*) tekstuose fiksuojama mažiau, mažesnis ir jų pasikartojimas skirtinguose kontekstuose (žr. 1 lentelę). Nors Papaurėlytės-Klovienės kitataučių etninių stereotipų tyrimas rodo, kad „paprastai kalbos pasaulėvaizdyje daugiau dėmesio skiriama neigiamai vertinamiems dalykams“ (Papaurėlytė-Klovienė 2010: 1), tačiau aptarti pavyzdžiai šio teiginio nepatvirtina, nes žemaičiai žydus vertino gana teigiamai. Tokių etninių stereotipinių ypatybių pasiskirstymą ir vertinimą greičiausiai lėmė žemaičių ir žydų bendravimo intensyvumas bei pobūdis. Daugiausia teigiamų kontaktų būta komerciniame, kaimynystės ir asmeninių santykių lygmenyje. Religinė tema prieštaringa: žemaičiai vertino ir gerbė žydų religingumą, bet pati religija ir su ja susiję papročiai žemaičiams atrodė itin nepriimtini. Akivaizdu, kad dominuoja teigiama stereotipizacija.

1 lentelė

Žydų stereotipinės ypatybės žemaičių pasakojimuose²⁴

Kontekstas	Teigiama stereotipinė ypatybė	Neutrali stereotipinė ypatybė	Neigiama stereotipinė ypatybė
Profesija ar užsiėmimas	<u>Prekybininkai</u> (pardavėjai ir pirkėjai); <u>amatininkai, pinigų skolintojai</u> Verslūs Geri Dosnūs Vaišingi Draugiški Turtingi <u>Darbdaviai</u> Dosnūs Geri	<u>Ne žemdirbiai</u> (verslininkai, krautuvininkai, amatininkai) <u>Miestiečiai / ne kaimo gyventojai</u>	<u>Prekybininkai</u> Apgavikai Vargšai

²⁴ Šis tyrimas yra kokybinis, todėl lentelėje tikslūs statistiniai duomenys nepateikiami. Siekiama nustatyti vyraujančias stereotipizacijos tendencijas, kurios nesusijusios su tikslią statistika.

Kontekstas	Teigiama stereotipinė ypatybė	Neutrali stereotipinė ypatybė	Neigiama stereotipinė ypatybė
Kaimynystė	Draugiški, palaikantys gerus santykius su žemaičiais Atidūs savo ir žemaičių vaikams Vaišingi	Pajuokiami	Nedraugiški, nesutariantys su žemaičiais
Religija ir tradicijos	Geri Šventi Labai religingi kitiškai Tvirtai besilaikantys savo tradicijų		Žudantys, grobian-tys, kankinantys krikščionis: nekenė krikščionių; atlikdavo ritualinius veiksmus, žudė ir grobė vaikus, nesuprantamai, gąsdinančiai elgėsi
Asmeninės savybės	Geri Dori Protingi Išsilavinę		Kitokie
Išvaizda		Barzdoti Ilga nosimi Tamsaus gymio Aukšti	
Holokaustas	Geri Dori Draugiški Kenčiantys		

Taigi tarminiai tekstai rodo žemaičius išlaikius neigiamą iš viduramžių perimtą požiūrį į judaizmo religijos išpažinėjus kaip į krikščionių niekintojus ar net žudikus. Šio neigiamo etninio stereotipo stabilumą (išlieka gana ilgą laiką) lemia žydų religijos, tradicijų nepažinimas. Kita vertus, svarbu pabrėžti, kad visi tekstų pateikėjai yra vyresniosios kartos atstovai. Jaunosios kartos žemaičių požiūris į žydus gali būti pakitęs dėl pasikeitusių politinių, sociokultūrinių ir kitų aspektų. Naujausi etninių stereotipų tyrimai rodo, kad lietuvių jaunimas teigiamai vertina *apsukrumą*, *protingumą* ir *darbštumą*, iš kurių „protingumo bruožas yra stabiliausias“, be to, jie nebepriskiria „žydams ryškių neigiamų bruožų“ (Antinienė, Lekavičienė 2016, 157–158).

Išvados

1. Ištyrus Žemaitijos Užgavėnių dainose ir tarminiuose tekstuose užfiksuotą žydo vertinimą, nustatyta, kad detalesnę ir konkretesnę kalbinę raišką turi tarminiuose tekstuose nustatytos stereotipinės ypatybės, nes šie tekstai apie žydus yra nuoseklesni ir semantiškai lengviau dekonstruojami negu dainų tekstai. Juose aiškesni ir tikslesni kontekstai ir temos, platesnė žydų stereotipinių ypatybių vertinimo skalė.

2. Įvairiuose kontekstuose dominuojančios teigiamos *gero, verslaus, draugiško, dosnaus, vaišingo* žydo stereotipinės ypatybės rodo, kad žemaičiai buvo gana tolerantiški žydų tautos atžvilgiu. *Kitatikio žydo – krikščionių žudiko / kankintojo, vaikų grobiko* neigiama stereotipizacija susijusi su gana ilgai egzistavusiais mitais, kurių įsitvirtinimas rodo, kad religiniai žemaičių ir žydų skirtumai buvo vienas iš svarbiausių veiksnių, skyrusių žemaičių ir žydų etnines grupes ir skatinusių netolerantišką požiūrį į žydus. Tik Holokausto kontekste atspindima *kenčiančio, savo tapatybę praradusio* žydo stereotipinė ypatybė susijusi su konkrečiu istoriniu įvykiu ir yra gana tiksli.

3. Sugretinus žydų įvaizdį dainose ir tarminiuose pasakojimuose, išryškėjo, kad kai kuriose dainose fiksuojamos stereotipinės žydų ypatybės (*seksualiai aktyvus, valgantis specifinį maistą, muzikalus* ir pan.) pasakojimuose nefiksuojamos, o *žydo krikščionių žudiko / kankintojo, vaikų grobiko* įvaizdžiai paliudyti tik tarminiuose tekstuose. Tiek dainų tekstuose, tiek tarminiuose pasakojimuose pasikartoja *gero, verslaus, draugiško, dosnaus, barzdoto, vargšo, tamsaus gymio, kenčiančio* žydo stereotipinės ypatybės. Nustatyta, kad žemaičių pasakojimuose žydų teigiamo vertinimo skalė yra platesnė nei dainuojamojoje tautosakoje, nes kokybiškai (kalbinėmis priemonėmis, reiškiančiomis ypatybės kiekį ir pan.) stipriau išreikštų pozityvių bruožų tarminiuose tekstuose fiksuojama daugiau.

4. Tekstuose dominuojantis *verslaus prekybininko / kitatikio žydo vyro* etninis stereotipas būdingas ir kitoms Rytų Europos tautoms, iki Antrojo pasaulinio karo taip pat gyvenusioms artimoje kaimynystėje su žydų diaspora. Kitos tekstuose fiksuojamos stereotipinės žydų ypatybės atskleidžia daugeliui Europos tautų būdingą stereotipizacijos tendenciją, susijusią su etnocentrizmu, kai jų pačių kultūrinė ir socialinė sankloda vertinama kaip gera ir tinkama, o kitos tautos skirtybės traktuojamos kaip neigiamos. Vis dėlto XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje žemaičiams, vertinant žydų tautos atstovus, minėta „savas“ / „svetimas“ skirtis reiškia gana tolerantiškai, o kartais net yra neutralizuojama.

5. Žydų stereotipinės ypatybės suteikia informacijos ne tik apie vertinamą, bet ir apie vertinančią tautą. Tikėtina, kad žemaičių pabrėžiamas žydams būdin-

gas verslumas, dosnumas, tvirtas tikėjimas yra ne tik itin stipriai išreikšti minėtos tautos bruožai, bet ir tai, ko žemaičiai gali būti nelinkę priskirti savo pačių būdiui.

Literatūra

- Anglickienė 1996 – Laimutė Anglickienė. Žydas pasakojamojoje tautosakoje. *Liaudies kultūra*, 5(50), 48–52. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Anglickienė 2003 – Laima Anglickienė. Svetimas, bet neblogai pažįstamas: žydo įvaizdis lietuvių liaudies kultūroje. *Darbai ir dienos*, 34, 213–234 [Vytauto Didžiojo universitetas].
- Anglickienė 2004 – Laima Anglickienė. Judėjo įvaizdis lietuvių folklore: viduramžiškų prietarų atspindžiai. *Tautosakos darbai*, XXI(XVIII), 41–53 [Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].
- Anglickienė 2006 – Laima Anglickienė. *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*. Vilnius: Versus aureus.
- Anglickienė 2007 – Laima Anglickienė. Tautosaka apie kitataučius: siužetų ir stereotipų migracija. In *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Sud. Irena Regina Merkienė (p. 445–454). Vilnius: Versus aureus.
- Anglickienė 2011 – Laima Anglickienė. Kitataučių personažų transformacijos persirengimo papročiuose: XIX a. – XXI a. pradžia. *Tradicija ir dabartis*, 6, 9–24 [Klaipėdos universitetas].
- Antinienė, Lakavičienė 2016 – Dalia Antinienė, Rosita Lakavičienė. Tautinių stereotipų kaita Lietuvoje pastarąjį dešimtmetį: studijuojančio jaunimo empirinis tyrimas. *Filosofija. Sociologija*, 27(2), 151–160.
- Armstrong 1996 – John A. Armstrong. National character and national stereotypes. *Society*, 33(2), 48–52.
- Balčiūnas 2018 – Evaldas Balčiūnas. Žagarės geto mįslės. *Bernardinai.lt*, 2018 11 04. Prieiga internetu [žiūrėta 2018 11 12]: <http://www.bernardinai.lt/index.php/straipsnis/2018-11-04-zagares-geto-misles/172628>
- Bartmiński 2007 – Jerzy Bartmiński. *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin.
- Bartmiński, Panasiuk 2001 – Jerzy Bartmiński, Jolanta Panasiuk. Stereotypy językowe. In *Współczesny język polski* (p. 371–395). Lublin: Wiedza a Kultura.
- Belova 2018 – О. В. Белова. Человек в системе этнокультурных стереотипов. In *Образ человека в языке и культуре*. Отв. ред. С. М. Толстая (с. 160–213). Москва: Индрик.
- Belova, Petruchin 2008 – О. В. Белова, В. Я. Петрухин. «Еврейский миф» в славянской культуре. Москва: Мосты культуры; Иерусалим: Гешарим.
- Beresnevičiūtė, Nausėdienė 1999 – V. Beresnevičiūtė, I. Nausėdienė. Trys Lietuvos dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“) apie tautines mažumas Lietuvoje. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 3(1), 67–78. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 10 04]: <https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/6847>
- Bizumic, Duckitt, Popadic, Dru, Krauss 2009 – Boris Bizumic, John Duckitt, Dragan Popadic, Vincent Dru, Stephen Krauss. A cross-cultural investigation into a reconceptualization of ethnocentrism. *European Journal of Social Psychology*, 39(6), 871–899. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 11 06]: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/ejsp.589>
- Buchaveckas 2009 – Stanislovas Buchaveckas. Kražių valsčiaus žydų bendruomenės žūtis 1941 m.: faktai, problemos, atsakymai, likę klausimai. *Genocidas ir rezistencija*, 2(26), 33–49.
- Burke 1994 – Peter Burke. *Popular Culture in Early Modern Europe*. Revised reprint. Cambridge: Scholar Press.
- Butkus 1989 – Alvydas Butkus. Lietuvių gimininės pravardės. *Baltistika*, 3(2), 252–264.
- Cała 1992 – Alina Cała. *Wizerunek Żyda w polskiej kulturze ludowej*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Daugirdaitė 2009 – Vilma Daugirdaitė. Folklorinės Holokausto refleksijos. *Tautosakos darbai*, XXXVII, 148–161 [Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].

- Davies 2011 – Owen Davies. *Paganism: A Very Short Introduction*, 1–2. Oxford University Press.
- DLKG 1994 – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- EKGT – Etninės kultūros globos taryba. Bendra informacija apie Lietuvos etnografinius regionus. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 12 11]: <https://www.ekgt.lt/lietuvas-etnografiniai-regionai/bendra-informacija/>
- Frėjutė-Rakauskienė 2009 – Monika Frėjutė-Rakauskienė. *Etninis nepakantumas Lietuvos spaudoje*. Mokslo studija. Ser. *Etniškumo studijos*, 1 [Socialinių tyrimų institutas]. Vilnius: Eugrimas.
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 10 29]: <http://lki.lt/frazeologizmu>
- Goldberg-Mulkiewicz 1999 – Olga Goldberg-Mulkiewicz. Zróżnicowane regionalne Żydów polskich. *Studia etnologiczne i antropologiczne. Kultury regionalne i pogranicze kulturowe a świadomość etniczna*, 2, 353–362.
- Gudavičius 2000 – Aloyzas Gudavičius. *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Yip 2016 – Tiffany Yip. To Be or Not to Be: How Ethnic/Racial Stereotypes Influence Ethnic/Racial Disidentification and Psychological Mood. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(1), 38–46. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 09 11]: <https://psycnet.apa.org/record/2015-17477-001>
- Jahoda 2002 – Gustav Jahoda. On the Origin of Antagonism towards “the Others”. *Zeitschrift für Ethnologie*, 127(1), 1–16.
- Kalnius 2007 – Petras Kalnius. Žemaičių etniškumas: esamas ar konstruojamas? *Tautosakos darbai*, XXXIV, 15–31.
- Kasatkina, Leončikas 2003 – Natalija Kasatkina, Tadas Leončikas. *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga* [Socialinių tyrimų institutas]. Vilnius: Eugrimas.
- Klimka 2009 – Libertas Klimka. Apie Užgavėnių mitologiškumą. In A. Vaitkevičius (sud.). *Užgavėnių kaukės* (p. 47–64). Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras.
- Krawiec 2012 – Marek Krawiec. Language as a Mirror of Cultural Stereotypes – an Ethnolinguistic Perspective. *Acta Neophilologica*, XIV(2), 47–58. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 10 17]: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-29956835-7840-42c4-ba6e-a67d15d8d23d>
- Kretinga – Kretinga. *Žydai Lietuvoje*. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 11 02]: <http://www.zydai.lt/content/viewitem/564/>
- Łaskiewicz 2017 – Monika Łaskiewicz. National stereotypes in Polish studies and research. In *Stereotypes and linguistic prejudices in Europe*. Anna Dąbrowska, Walery Pisarek, Gerhard Stickel (Eds.) (p. 157–173). Budapest: EFNIL.
- Laurinavičiūtė-Petrošienė 2015 – Lina Laurinavičiūtė-Petrošienė. *Žanro virsmas: Žemaitijos Užgavėnių dainos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lippmann 1922 – Walter Lippmann. *Public opinion*. New York: Harcourt, Brace.
- LKTCh 2004 – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Trumpickaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 05 03]: www.lkz.lt
- Lubienė 2015 – Jūratė Lubienė. *Lietuvių kalbos mikonimai: nominacija ir motyvacija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Lukošiūtė 2012 – Ieva Lukošytė. Kultūriniai stereotipai lietuvių pasakojamuose anekdotuose: žydas, čigonas, vokiečiai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(34), 160–166.
- Myers 2008 – David G. Myers. *Socialinė psichologija*. Vilnius: Poligrafija ir informatika.
- Panasiuk 1998 – Jolanta Panasiuk. Zmienności stereotypów. *Język a kultura*, 12, 84–98.
- Papaurėlytė-Klovienė 2010 – Silvija Papaurėlytė-Klovienė. Kaimyninių tautų atstovai ir jų nacionalinio charakterio specifika lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje. *Lietuvių kalba*, 4. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 11 18]: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=146>

- Petrošienė 2017 – Lina Petrošienė. Lietuviškų karinių-istorinių dainų repertuaro istorinė raida. *Etninė kultūra*, 10, 77–90.
- Skrodenis 2009 – Stasys Skrodenis. Užgavėnių kaukė mūsų kultūroje. In A. Vaicekuskas (sud.). *Užgavėnių kaukės* (p. 9–46). Vilnius: Vilniaus etninės kultūros centras.
- Sruoga 1957 – Balys Sruoga. *Dievų miškas*. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 10 09]: http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LH00/Balys_Sruoga_Diev%C5%B3_mi%C5%A1kas.LHL300.pdf
- Stundžienė 2004 – Bronė Stundžienė. Iš dainų poetikos: vyno įvaizdis ir jo kontekstas. *Tautosakos darbai*, XX(XXVII), 32–55 [Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].
- SRDŠŽ 1976 – *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*. Sud. V. Vitkauskas. Vilnius: Mokslas.
- Taylor, Aboud 1973 – Donald M. Taylor, Frances E. Aboud. Ethnic Stereotypes: Is the Concept Necessary? *The Canadian Psychologist*, 14(4), 330–338.
- Telšiai – Telšiai. *Žydai Lietuvoje*. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 11 12]: <http://www.zydai.lt/lt/content/viewitem/719/>
- Tołstaja 1998 – Swietłana M. Tołstaja. Stereotyp w języku kultury. *Język a Kultūra*, 12, 99–104.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Stereotipas. In *Tarptautinių žodžių žodynas*. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 11 30]: <https://tzz.lt/s/stereotipas/>
- Vaicekuskas 2005 – Arūnas Vaicekuskas. *Lietuvių žiemos šventės: bendruomenės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Vareikis 2000 – Vygantas Vareikis. Lietuvių ir žydų santykių istorija XIX a. Socialiniai ir ekonominiai aspektai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 3(4), 27–50. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 03 20]: <https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/7223>
- Vengrytė-Janavičienė 2004 – Edmunda Vengrytė-Janavičienė. Kitataučiai lietuvių liaudies talalinėse. *Tautosakos darbai*, XX(XXVII), 57–63 [Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas].
- Vitkus 2010 – Hektoras Vitkus. Holokausto atminties problema ir jos poveikis lietuvių ir žydų santykiams. Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai. *Lietuvos istorijos studijos*, 8 (specialusis leidinys), 275–308.
- VLEa – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Etnocentrizmas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 04 06]: <https://www.vle.lt/straipsnis/etnocentrizmas/>
- VLEb – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Jidiš. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga internetu [žiūrėta 2020 02 22]: <https://www.vle.lt/Straipsnis/jidis-34692>
- Кобозева 1995 – Ирина М. Кобозева. Немец, англичанин, француз и русский: выявление стереотипов национальных характеров через анализ коннотаций этнонимов. *Филология*, 3, 102–116.

Šaltiniai

- Babickienė, Jasiūnaitė, Pečeliūnaitė, Bagužytė 2007 – Zofija Babickienė, Birutė Jasiūnaitė, Angelė Pečeliūnaitė, Rūta Bagužytė. *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė: tarmės tekstai su komentarais ir žodyneliu*. Vilnius: Baltos lankos.
- Youtube 1999 – Daina „Kad mus vari par Žagari“. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 11 12]: <https://www.youtube.com/watch?v=Duq1mBXrvyI&index=8&list=FLjpjhJYk8n-YyvEM3rkO6mw>
- KTR – Konservatorijos tautosakos rankraštynas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- KUTR – Klaipėdos universiteto tautosakos rankraštynas. Klaipėda: Socialinių ir humanitarinių mokslų fakultetas.
- LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- PŽV 2017 – *Pietų žemaičiai varniškiai*. Mokomoji knyga. Sud. Gintarė Judžentytė, Vida Marčišauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ŠŽK 2020 – *Šiaurės žemaičiai kretingiškiai*. Mokomoji knyga. Sud. Jūratė Lubienė, Asta Leskauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

UD 2014 – *Užgavėnių diena*. Elektroninis tautosakos aplankas. Parengė Regina Miežetienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Prieiga internetu [žiūrėta 2019 11 12]: https://loretoskaidres.weebly.com/uploads/2/1/5/1/21517468/tautosakos_aplankas_uzgaveniu_diena.pdf

ŽKT 2010 – *Žemaičių kalendorinė tautosaka: Užgavėnių dainos*. Sud. Lina Petrošienė, Jonas Bukan-tis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Asta Balčiūnienė, Lina Petrošienė

STEREOTYPICAL CHARACTERISTICS OF JEWS IN ŽEMAITIJAN DIALECT TEXTS

Summary

The authors seek to reveal the least generalised view of the stereotypical characteristics of Jews as recorded in Žemaitijan texts. The paper is based on both folklore material (Shrovetide songs), as some aspects of the evaluation of non-Lithuanians (aliens) may be preserved in the folk memory, and on the non-folklore oral discourse. The material includes published and unpublished dialect texts, and folk songs recorded during dialectological-folklore expeditions in Žemaitija (a total of 40 oral texts and 20 song lyrics) made between 1992 and 2015 which reflect the views of Žemaitijans about Jews. Most of the dialect narratives and song lyrics were recorded in the area of the north Žemaitijan dialect (Mažeikiai, Skuodas, Kretinga, Telšiai, Plungė, and part of the Klaipėda district), and some came from the area of the south Žemaitijan dialect (the Šilalė, Kelmė and Varniai districts).

The research draws on the ethnolinguistic methodological approach, placing an emphasis on the relationship between a stereotype and its linguistic sign, a stereotype and cognitive semantics, and the cognitive structure of a stereotype and ways of the conceptualisation of the linguistic reality (Panasiuk 1998, 90; Bartmiński, Panasiuk 2001, 374–377). Based on this concept, not only are the stereotypical characteristics of Jews analysed, but their evaluation is determined, based on the notion that the evaluation of a phenomenon can be specifically discerned in its very name (e.g. *despot*) or description (e.g. good, evil), syntactical construction, etc (Gudavičius 2000, 119–146).

The relevant texts are analysed through a discussion of the specifics of linguistic expression (structural and semantic data are looked into, e.g. the semantic characteristics of ethnonyms and the lexemes defining them, the formation of ethnonyms is taken into account, etc). In order to reveal the relationships between linguistic and non-linguistic (historical, socio-economic, etc) data, stereotypical characteristics of Jews, typical of individual contexts of an ethnocentric

type, are analysed separately, which is important for the identification of more accurate stereotyping trends. These contexts include: way of life (in the narrow sense, the place of residence: village/city); citizenship (Lithuanian citizen, our own/alien); neighbourhood; property status; profession or occupation; religion and traditions; language; behaviour; personal qualities; looks; and diet. The study of the texts revealed the important topic of the Holocaust; therefore, the context of the Holocaust was also distinguished.

On examining the evaluation of the Jew as recorded in Žemaitijan Shrovetide songs and dialect texts, we found out that the stereotypical characteristics established in the dialect texts had a more detailed and specific linguistic expression, since these texts about Jews were more consistent and semantically easier to deconstruct than song lyrics. They provided clearer and more precise contexts and themes, and a broader scale for evaluating the stereotypical characteristics of Jews.

The positive stereotypical characteristics of a *good, enterprising, friendly, generous, and hospitable* Jew, predominating in various contexts, indicated that Žemaitijans were quite tolerant of the Jewish nation. The negative stereotype of *an infidel Jew as a murderer/torturer of Christians, a kidnapper of children*, was associated with long-standing myths, the establishment of which indicated that religious differences between Žemaitijans and Jews were one of the main factors that separated these two ethnic groups and encouraged intolerance. Only in the context of the Holocaust was the stereotypical characteristic of the *suffering Jew who had lost his identity* related to a specific historical event and quite accurate.

A comparison of images of Jews in songs and dialect narratives revealed that some stereotypical characteristics of Jews recorded in folk songs (*sexually predatory, eating specific food, musical*, etc) were not captured in the narratives, and the image of the Jew as *a murderer/torturer of Christians, a kidnapper of children*, was testified to merely in dialect texts. Both the lyrics of the songs and dialect texts reflected the image of a *kind, enterprising, friendly, generous, bearded, poor, dark-skinned*, and *suffering Jew*. As was established by our research, the scale of positive evaluations of Jews in Žemaitijan narratives was wider than in folk songs, because qualitatively (through linguistic means denoting the degree of a characteristic, etc), a larger number of more strongly expressed positive features were recorded in dialect texts.

The ethnic stereotype of *an enterprising tradesman/infidel male Jew* dominating in the texts explored was also typical of other East European nations that used to live close to the Jewish diaspora before the Second World War. Other stereotypical characteristics of Jews recorded in the texts revealed the ethnocentrism-related stereotyping trend typical of most European nations to present

their own cultural and social structure as good and appropriate, and to regard differences with other nations as negative. However, in the late 20th and early 21st century, in the evaluations of Jewish people by Žemaitijans, the above-mentioned difference *our own/alien* was expressed quite tolerantly, and sometimes even neutralised.

Stereotypical characteristics of Jews provide information not only about the nation evaluated, but also about the evaluating nation. It is highly probable that the entrepreneurship, generosity and strong faith that are typical of Jews and emphasised by the Žemaitijans are characteristics that Žemaitijans are not inclined to attribute to themselves.